

अहं गदीमाह. विद्यामर्वामाह. आहार. व्यवहारमाह. ल. आनमाह. ॥ १० ॥ नमस्तु सप्तसिमाताः
 नमस्तु सप्तसिपिता. ॥ यस्तारेति महाद्योरं संसारोदधिदुस्तरं. ॥ १० ॥ अर्थः आमावाहिपतिः
 गुरुश्वेष्टुवाहिपतिगुरुश्वेष्टु. काहामन्या आमावावतजन्ममात्रादिद्वन्द्वः गुरुलेः
 तासंसारसंमुद्रताद्वन्द्वः. ॥ ११ ॥ मातागंगासमोतीर्थपितापुष्करमेववगुरुवेद्यसमोतीर्थनः
 मातागंगापुनः पुनः. ॥ १२ ॥ अर्थः गंगातीर्थर आमावरोवरहनः पुष्करतीर्थर आवावरोवर
 हुन. वेदारतीर्थर गुरुवरोवरहनः आमाभन्यागंगावरोवरहनः. ॥ १३ ॥ विद्यारूपकुरूप
 नाक्षमा रूपतपस्विना. कोकीलानास्वररूपं नारिपपती प्रताः. ॥ १३ ॥ अर्थः रूपनहुमा

वाक कोरूपविद्याहोतपस्विकोरूपक्षेमाधारिभैरहनु. कोईलीकोरूपस्वरहोस्वास्त्रिकोरूपतिवृत्ताभैर
हनु॥३॥नवविद्यासमोवधुर्नवव्याधिसभोरिपुनवापत्तिसमष्टिहोनवदेवात्परंरत्न॥४॥
॥अर्थ.विद्याऊततिको.भाईआफ्रादायुभाइपनिहोइनर॥रोगऊततिकोसुत्रुपनिअर्कोछैन.छारा
ऊतिकोछैनहपनिअर्कोछैनदेवऊततिकोवलियोपनिअर्कोहिछैन॥५॥विद्याप्रवासिनो
मित्र.भार्यामित्रंगृहेषुय आतुरस्पोषधित्र.धर्ममित्रंपुत्रयः॥५॥परदेसकोमित्रविद्या
हो.घरकीमित्रस्वस्तिहो.रोगीकोमित्रश्रोषधिहो.परलोककोमित्रधर्महो॥५॥दुराधिका
विषविद्याअजिर्नमोजनंविषविषगोष्ठिदरिद्रस्य.दृष्टस्येतन्ननिविषे॥६॥अर्थ.अभ्यासका

राम

३

आपदिविद्यापनीतासहृद.अप्रवभयापदिविद्याकोअन्नपनिविषहृद.कंगालभयापदिविद्यायुभा
इपनिविषहृद.वकालाई.वालषस्त्रपनिविषहृद॥७॥अनाभ्यास्येहताविद्यानिशेह
स्येहतासत्ये.कुविषमनहताक्षत्रभत्येदोषैहतोत्तप॥८॥अर्थ.अभ्यासकाआपदिविद्याको.
नासहृद.परपुत्रसदोषिहामस्याकुरागर्भयस्त्रनासिन्द.ननिकोविजपन्यापदिविषेत
कोनासहृदमंत्रननिकाभयापदिराजानासिन्द॥९॥यस्यपुत्रोनविद्वोसोनसुरोनवप
ण्डीत॥अन्धकारंकुलंतस्येनष्ट.चन्द्रोवसर्वरि॥१०॥उस्काद्वोराशानिपनिसुरापनि.
भमोननततेस्कोकुलप्रधारो.आंउंसीकारातजस्तो॥११॥सर्वरिदिपकोवन्देप्रभाते

रविदीपकः॥ त्रैलोक्यदिपको धर्ममुपुत्रो कुलदीपकः॥ १५॥ अर्थः रात्रिको सोभावेदमाले दुन्दुभः दिन
 को सोभा श्रीसूर्यो ले दुन्दुभः त्रैलोक्यको सोभा धर्मो ले दुन्दुभः सुपुत्रो ले कुलको सोभा दुन्दुभः॥ १५॥ जने तावोपने
 तावयस्तु विद्यां प्रयच्छति॥ अत्र दाता भयेनाता पंचैते पितरः स्मृताः॥ १६॥ अर्थः आपुला इजन्मदित्या वावुः
 समुराः आपुप्रतिपालगर्वाः गुरुः संकष्टमारक्षागर्वाः एतिपां वजना वावुहुन॥ १७॥ गुरुपत्नी राजपत्नी
 मित्रपत्नी तथैव च॥ पत्निमाता स्वमाता वपंचैते मातरः स्मृताः॥ १८॥ अर्थः गुर्मी रानिः प्रीत आमाः सासु आ
 मित्रा मा एतिपां व आमा हुन॥ १९॥ लालयत्येव वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत्॥ संप्राप्ते घोडशे वर्षे पुत्रं मित्र
 वदावरेत्॥ २०॥ अर्थः छोरा लाइ पो व वर्षे सम्मषेल न दिनुः दश वर्षे देखि सो दू वर्षे सम्म अह्ना उदासि वा
 उदान मान्याः ताडना गर्नुः सो दू वर्षे देखि पुढो मित्र मै मान्नु॥ २१॥ लालना दहवो दोषा ताडना दह

को मुशता॥ तस्मात्पुत्रं वशिष्ठं वताडय मनु लालयत्॥ २२॥ अर्थः छोरा लाई रः शिष्य लाईः आप्रापुस संग षेल न
 दिश बडो वै गुण अः तस्कारण छोरा लाई र शिष्य लाई ताडनै गय्या गुण पछे॥ २३॥ हविरभ्यामयो स्यातो प्रजायाः
 किं प्रयोजनं॥ तावु भोय दिन स्यातो प्रजायाः किं प्रयोजनं॥ २४॥ अर्थः जस्मनुष्य का हवि पनि छः अभ्यास प
 नि छतः प्रजा को क्या प्रयोजन छः जस्का हवि अभ्यास छैनतः प्रजा को क्या प्रयोजन छ॥ २५॥ पुत्रास्तु विविधै र
 सैर्नियोज्या सततं बुधैः॥ तीति जा बुद्धि संपन्नाः भवन्ति खलु पूजिताः॥ २६॥ अर्थः ज्ञानि मनुष्य लेः छोरा कनः
 शास्त्र पढू लाउनुः शास्त्र जान्या पछि बुद्धि वन्तं हुन्छः सबै लोक ले मान्य गर्छ॥ २७॥ पठपुत्र किमालस्य मय
 दैज्ञारवाहक॥ पठति पूजिते लोका पठपुत्र दिने दिने॥ २८॥ अर्थः वानक माषिले आप्रापुत्र कन भन्छनः हे
 पुत्र पढूः पढ्ना देखि लोक राजा सबै ले पूजा मान्य गर्छः न पढ्ना ता हलो जो लुर भारि वी कनु पछे॥ २९॥ गु
 णो बुद्धिः सतां यत्न किं ज्ञातो वै प्रयोजनं॥ विक्कीयं ते तद्यदा भिगावक्षिर विवर्जितः॥ ३०॥ अर्थः भला मनुष्य लेः

५ क गुणशीकलु. अलसिनहुनु. गुणनहुन्यामनुष्यले. गहना लायापनिहुलोहुदेन. अर्थात्क्याभन्या. दुखीगाइला
 ईधंटा लाइदियापनिमोलमिलदेन॥ ॥तरस्याभरणं नूपं नूपस्याभरणं गुणं॥ गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं
 क्षमा॥ ॥ अर्थ. मनुष्यको गहना भन्याको नूपही. नूपको गहना गुण हो. गुणको गहना ज्ञान हो. ज्ञानको गहना
 क्षमा हो॥ ॥ गुणं पृच्छसि मा नूपं शीलं पृच्छसि मा कुलं॥ सिद्धिं पृच्छसि मा विद्या भोगं पृच्छसि मा धनं॥ ॥ अर्थ. नूप
 छ क्या भनिको हिसो धूदेन. गुण छ क्या भनिको सोध्दछ. कुल हो क्या भनिको हिसा धूदेन. सो भाव निको छ क्या भ
 निसवै सोध्दछ. विद्या पस्याको छ क्या भनिको हिसो धूदेन. सिद्धि छ क्या भनिसवै सोध्दछन. धन छ क्या भनि
 को हिसो धूदेन घातु पितु क्या छ भनिसवै सोध्दछन॥ ॥ अगुणस्य हते नूपं अशीलस्य हते कुलं॥ असिद्धिं च
 हता विद्या भोगस्य हतं धनं॥ ॥ अर्थ. गुण नहुन्याको नूप व्यर्थ हो. शील नहुन्याको कुल व्यर्थ हो. सिद्धि नभया
 पछि विद्या पस्याको व्यर्थ हो. दिन घातन नसकन्याको धन पनि व्यर्थ हो॥ ॥ गुणं भूषयते नूपं शीलं भूषयते कु

ले॥ सिद्धिं भूषयते विद्या भोगं भूषयते धनं॥ ॥ अर्थ. नूपको गहना गुण हो. कुलको गहना शील हो. विद्याको गहना
 सिद्धि हो. धनको गहना दानर पुण्य हो॥ ॥ सुकुलै योजयत्कन्या पुत्रे विद्या सुयोजयेत्॥ व्यसने योजयत्शत्रुं मित्रं ध
 र्मसु योजयेत्॥ ॥ अर्थ. वेशकुलकी कन्या विवाह गर्नु. छोरा लाइ सानै देखि शास्त्रमाला उनु. व्यसनमा शत्रु ला
 उनु. धर्ममा मित्र लाइला उनु॥ नात्युच्च शिखरो मेरो नीति निम्न रसातल॥ व्यवसाय सहायानो नाति पारंमही देखे
 ॥ ॥ अर्थ. उपायले ना सुमैरु पर्वत पनि अग्लो छैन. पाताल पनि गैह्रो छैन. समुद्र पनि पार हुन सक्छ. तस्का
 रणाज्ञानि जनले उच्च मन छाडनु॥ ॥ श्लोकेन वतदर्थेन पादेनै काक्षरेन वा॥ अवध्यां दिवसं कुर्याद्वाताध्ययन
 कर्मसु॥ ॥ अर्थ. अविच्छिन्न गरि एक शिलोक. आधा शिलोक पधैर हुनु. सदा अविच्छिन्न गरि पद्या पछि विद्या
 पार हुन्छ॥ ॥ योजनानां सरस्वाति वृत्त्यन्याति पिपिलिका॥ अगच्छन्न वेन ते योपि पदमेकं न गच्छति॥ ॥ अर्थ

अभ्यास न छाडी ही झा. कमिलो पनि हज्जार योजन जा न्ह. अल सिगया पछि गरुड पनि कतै जान शकै न ॥ ॥
 शनै रया शनै विद्या शनै पर्वत मा रुहा ॥ शनै धर्म अका म अवाया मर्यः शनैः शनैः ॥ ३२ ॥ अर्थ ॥ धन तुल्या उ
 दा माहा. पर्वत चढ दा माहा. धर्म गर्दी. केहि उद्यम गर्दी. विद्या पर्दा विस्तार गया का म पुग्छ. वाडो गया ले हुदै
 न ॥ ॥ गुरु शुश्रूषया विद्या पुष्कले न धने न वा ॥ अथवा विद्याया विद्या चतुर्थे नो पलभ्यते ॥ ३१ ॥ अर्थ ॥ विद्या
 पर्धा माहा वार प्रकार ले विद्या पाइ न्ह. क्या क्या भन्या कि गुरु को सेवा ले. कि पुष्कलिले. कि धन ले. कि विद्या
 विद्या साटिक न ॥ ॥ एकाक्षर प्रदाता रं यो गुरुता भिमन्यते स्वान यो निशतं गत्वा वा राडा ले छ पि जाय ते ॥ ३० ॥ अर्थ ॥
 यकै मोटा अक्षर पहाउ न्या कन पनि जो गुरु मान्दैन. राय यो निकु कुर का भै कन. पछि वा राडा ल भै जन्म
 न्ह ॥ ॥ पुस्तकं प्रत्ययो धीतं ना धितं गुरु मन्निधौ ॥ न शो भते सभा मध्ये जार गर्भ इव स्त्रिय ॥ ३३ ॥ अर्थ ॥ गुरु क्षेउ न

पद्वि पुस्तक मात्र हेरि प ह्या मनुष्य कन शो भा हुदै न. कस्तो भन्या जार को गर्भ जस्तो ॥ ॥ शिल्लि शे त मना लस्य पां डि
 त्यं मित्र संग्रहः ॥ अथौर हरणि विद्या पं वे ते अक्षयौ निधिः ॥ ३४ ॥ अर्थ ॥ सिप सिपाइ त. अना लस्य शास्त्र पुरु. मित्र तुल्या उनु
 एति थो क वस्तु वोर ले वोरि ले जान शकै न अक्षय धन हो ॥ ॥ नहि जन्म निजे छु तै ज्ये छु तै गुण भुव्य ते ॥ गुणान् गुण
 तरं यांति पयो दधि घृते यथा ॥ ३५ ॥ अर्थ ॥ जन्म को जे ठो जे ठो न भन्नु. गुण ले जे ठो हो. क्या हा भन्या. दुद दहि मा घि व
 नै ॥ ॥ कि कुले न विशाले न विद्या हीन सुयो नरः ॥ अकुली नोपि विद्वो शः देवता इव पुज्यते ॥ ३६ ॥ अर्थ ॥ कुल वन
 मात्र भया ले. क्या प्रयोजन छ. विद्या न भया पछि. विद्या भया ता अकुलि भया पनि देवता भै गरि मान्द छ ॥ ॥
 नाकार्य भजे ना वं या वं तारं न गच्छति ॥ उती र्णो नु गते पारे ना वया किं प्रयोजनम् ॥ ३७ ॥ अर्थ ॥ विद्यार स मुद्र को ना उ
 यकै हो. समुद्र न तरं ज्वा ल ना उवा हि न्ह. समुद्र तया पछि ना उको क्या प्रयोजन छ ॥ ॥ गुणा सर्वत्र पुज्यंते पितृ वंशो

निरर्थकं ॥ वासुदेव तमस्येति वसुदेव तने जना ॥ ४५ ॥ अर्थ ॥ समस्त ठाउ मा गुण को पुजा गरिन्छ वा बुझ्ने राभन्या ले हुदै नः
 क्या हाभन्या श्री कृष्ण को सवे पूजा मान्य गर्छन् वसुदेव को त कोहि पूजा गर्दै नन् ॥ ॥ गुणाः कुर्वन्ती दुरत्वं दुरोपिव
 सतां नृणां ॥ केतकी गंधमा घ्राय स्वयं गच्छन्ती षट्पदा ॥ ४६ ॥ अर्थ ॥ गुणी मनुष्य टा हा वर्या पनि सज्जन मनुष्य ह
 र वाहि पुग्छ केतकी फुल को वासना पाई भ मरा लेक मा पुग्छ ॥ ॥ विद्यात्वं वन पत्वं वन हितु ल्य पराक्रमः ॥ स्वदेशे
 पूजी को राजा विद्या सर्वत्र पूज्यते ॥ ४७ ॥ अर्थ ॥ राजा र विद्या पूर्ण वरो वर हुदै नन् क्या हाभन्या राजा ला इत आक्रादेश मा
 मात्र मान्य गर्छ विद्या पूर्ण क नता चोरे पुट मा मान्य गर्छ तस्कारण विद्या हुलो ॥ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण विद्या युक्तेन सा
 धुना ॥ कुलं पुरुषसिंहेन वंद्यो नैव प्रकाश्यते ॥ ४८ ॥ अर्थ ॥ सुपुत्र विद्या वन्त साधु र सा पुरुष सिंह छोरा ले वंद मा प्र
 कास भयाई कुल को प्रकाश गर्छ ॥ ॥ विद्याया भाजनं कश्चित् कश्चिद्व्यस्य भाजनं ॥ उभयो भाजनं कश्चित् कश्चिन्नोभ

राम
 ७

य भाजनं ॥ ४९ ॥ अर्थ ॥ कोहि मनुष्य विद्या का भाडा छन् कोहि मनुष्य धन का भाडा छन् कसै संग दुवै थोक छ कोहि मनुष्य
 सित दुवै थोक छैन ॥ ॥ नमेति फलिनो वृक्षानं मेति गुणिनो जना ॥ शुष्क काष्ठे व मूर्धे व भिद्यते न न मन्यते ॥ ५० ॥ अर्थ ॥ फल
 फल्पा को वृक्ष न हेछ सज्जन पनि न मृत हुन्छ सुक्या को काठ र मूर्धे बरु भाग्छ न मृत हुदै न ॥ ॥ नहि कर्माणि वत्वारि
 ध्या काले नियोजयेत् ॥ आहारं मेथुनं निद्रा तथा स्वाध्याय मेव वा ॥ ५१ ॥ अर्थ ॥ वार थोक कर्म संध्या काल मा गर्नु छैन आह
 र सिसंभोग निद्रा पाठ यति गर्नु छैन ॥ ॥ आहारं जायते व्याधिर्गर्भात् कुरश्च जायते ॥ अलक्ष्मी कश्च शय्याया स पाठा
 दा युषक्षयः ॥ ५२ ॥ अर्थ ॥ संध्या काल मा पाया रोगि हुन्छ सिसंभोग गया कु पुत्र जन्मन्छ निद्रा गया धन नाश हुन्छ
 पाठ गया आयु घट्छ ॥ ॥ वेद वेदांग तत्त्वज्ञो जप होम परायणः ॥ आशिर्वाद परो नित्यं रघराज्ञः पुरोहितः ॥ ५३ ॥ अर्थ ॥
 वेद वेदांग तत्त्वज्ञान्य जप होम क्रिया जान्या आशिर्वाद दिदै रहन्या रक्षा कन राजा ले पुरोहित नु ल्या उनु ॥ ॥ प्रा
 शः स्निग्धो महिषा लक्ष्मद्रकर्म विवर्जितः ॥ विधुरेव परित्यागि समदुःख सुखक्षमी ॥ ५४ ॥ अर्थ ॥ जानिको मल सानुः

कामनगर्त्याः आपत्यया मात्यागगर्त्याः सुखदुःखवरोवरमान्याः एस्ताकनराजातुल्याउनु॥ ॥ कुलशीलगुणोपेतः
 सत्यधर्मपरायणः॥ प्रवीणः प्रेशलोदक्षराजाध्यक्षोविधीयते॥ ५५॥ अर्थ॥ कुलवन्तः शीलवन्तः धर्मात्माः सत्यधारिः वतुर
 विवक्षणाः क्षमावन्तः सर्वैसा मर्त्यलेयुक्तभयाको एस्ताकनराजातुल्याउनु॥ ॥ कुरंगसतिनंतुखं सप्रगल्भं सदाज
 वं॥ अनायव्ययकर्तारं नाधिपत्यं नियोजयेत्॥ ५६॥ अर्थ॥ रिसाहाजुवान्याः लोभिश्रजानिः नाहाकमाधेगर्त्याः
 एस्ताकनराजातुल्याउनु॥ ॥ मूलवृत्तिहितो धीरः सर्वरत्नपरिक्षकः॥ शुविश्वव्यवसायी वधर्मी अध्यक्षो विधीय
 ते॥ ५७॥ अर्थ॥ कालज्ञानवैदागजान्याः नाडीकोपरिक्षाजान्याः सर्वैसंगमिलन्याः शीलवन्तः एस्ताकनवैद्यतुल्या
 उनु॥ ॥ पितृपितामहोदक्षः शास्त्रज्ञो मिष्टपात्रकः॥ शुविश्वाकठिनश्चैव शूषकारः प्रशस्यते॥ ५८॥ अर्थ॥ वाववराज्य
 देखिविवक्षेनः शास्त्रजान्याः मिष्टो गरिपकाउन्याः एस्ताकनभान्यातुल्याउनु॥ ॥ मरुदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो
 जीताक्षरः सर्वशास्त्रसमालोकी सुषलेषक उच्यते॥ ५९॥ अर्थ॥ एकवेरमुत्रिमात्र अर्थवृत्त्याः वाडौ लीषन्याः रामा

अक्षरसर्वशास्त्रजान्याः एस्ताकनपरिदारतुल्याउनु॥ ॥ गीताकातत्वज्ञो वल्वन्त्रियदर्शनः॥ अग्रमादी स
 दाध्यक्षो प्रतिहारः स उच्यते॥ ६०॥ अर्थ॥ कामको अनुस्वारजान्याः वलियोः सर्वैसितमिलन्या विवक्षणा एस्ताक
 नद्वरिदारतुल्याउनु॥ ॥ समस्तकृतशास्त्रज्ञो पंडितश्च जिताश्रयः॥ धैर्यसौम्यगुणोपेतः सेनाध्यक्षो विधीय
 ते॥ ६१॥ अर्थ॥ हर्तृकर्ता समस्तशास्त्रजान्या विवक्षणाः परिश्रमनभयाकोः धीर्यवन्तः शूरवन्तः एस्ताकनका
 जितुल्याउनु॥ ॥ समस्तहयशास्त्रज्ञो बहनेषु पराजितः॥ शौर्यधैर्यगुणोपेतः अस्वाधेक्षो विधीयते॥ ६२॥
 अर्थ॥ सर्वैद्यो गकोपरिक्षाजान्याः धोशको व्यवहारजान्याः सूरगुणवंतः एस्ताकन असुवारितुल्याउनु॥ ॥ मेधा
 विवाक्यदुःशस्तः परविज्ञो पलक्षकः॥ धीरौ यथोक्तवादी च सप्रदूतो विधीयते॥ ६३॥ अर्थ॥ बोलिवेस्कराजान्या
 ज्ञानि अर्कीको मनवोधगर्त्याः धीर्यवन्तः भयाकोः कुरामात्रगर्त्याः एस्ताकन उकिलपठाउनु॥ ॥ अतएव कु

लीनानां दया कुर्वन्ती संग्रहा आदि मध्यावशानेषु न ते आस्यति विर्क्रियां ॥ ६४ ॥ अर्थ ॥ रत्नरहसितकुलवन्तज्ञानि
 प्रीति काजमाहात्म्या केहे आशु विग्रहेन ॥ ॥ पंडितेषु गुणा सर्वमूर्धदोषास्तु केवला ॥ तस्मान्मूर्खसहस्रेण प्रा
 जसकः प्रशस्यते ॥ ६५ ॥ अर्थ ॥ पंडितज्ञानि मनुष्यक्षेऽसवैथोकगुणानुच्छ मूर्खसंगसवैथोकगुणवैगुणानुच्छ
 तस्यैहजारमूर्खछाडी ज्ञानिरुक्साथलिन ॥ ॥ प्राज्ञेनियोज्यमानेतु सन्निराज्ञस्यो गुणाः ॥ यशः स्वर्गनिवा
 सश्च पुष्करश्च धनागमः ॥ ६६ ॥ अर्थ ॥ ज्ञानिजनलाइकाजमाहात्म्या पछि राजालाइतिन गुण प्राप्तहुन्छ
 जस कीर्ति परत्र स्वर्गवासहुन्छ ॥ ॥ मूर्खनियोज्यमानेतु सन्निराज्ञस्यो गुणाः ॥ अजस्रश्चार्थनाराश्च नर
 केपतनं ध्रुवं ॥ ६७ ॥ अर्थ ॥ मूर्खकतकाजमाहात्म्या राजालाइति न दोष प्राप्तहुन्छ अजस्र लक्ष्मीनारायण
 वनकेवासहुन्छ ॥ ॥ तस्माद्भूमी स्वरो नित्यं धर्मकामार्थसिद्धये ॥ गुणवन्तं नियोज्यत गुणहीनं विवर्जयेत्

॥ ६८ ॥ अर्थ ॥ राजाले धर्म अर्थ काम वढाउता निमित्तो गुणवन्तकाजमाहात्म्य गुणनहुन्या कतछाडनु ॥
 यत्किंचित्कुरुते भृत्य शुभं वा यदि वा शुभं ॥ तेन संवर्द्धते राजा शुभकृतैः दुष्कृतैरपि ॥ ६९ ॥ अर्थ ॥ गुणवन्तका
 जमाहात्म्या पछि शुभ अशुभ ज्यागरो सापनि लक्ष्मी वडिहुन्छ ॥ ॥ यथा हेमं परिक्षंते तापताडनक्षदने
 यथा पुरुषमप्येवं कुलशीलेन कर्मणा ॥ ७० ॥ अर्थ ॥ जसै गरि सुनको परिक्षा आगामापोलि काटि घन
 लेथि विहेरुन तसै गरि मनुष्यको परिक्षा गर्नु ॥ ॥ ज्ञातव्यं प्रेक्षणैर्भृत्या वा धवा व्यसनागमे ॥ आपत्काले
 तथा मित्रं भार्या व विभवं क्षये ॥ ७१ ॥ अर्थ ॥ विपत्तिमहासेवक आशु विरानुहेनु आक्रादा ज्युभाइ माहि
 तहेनु व्यसनमाहा मित्र हित छकी छैनहेनु कंगालहुंदा स्त्री स्ति आक्रिछकी छैनहेनु ॥ ॥ भृत्या
 बहुविधाराजन् उन्नतमाधममध्यमा ॥ तेनियोज्या यथायोग्यास्त्रिविधैश्चेव कर्मसु ॥ ७२ ॥ अर्थ ॥ नि
 कान्तिकासेवक ठेरै हुन्छ तस्माभला मनुष्य कनभला काजमाहात्म्य मंदकतमंदै काजदि

नु॥ ॥ आलस्यमुषरं कुरंतद्वयसतितंसठं॥ असंतुष्टमभक्तं च त्वजे भृत्यं नराधिपः॥ २३॥ अर्थ
 अलसीकन्या आरिसाहो छिवरो जुवाया असंतोषि सुतो वाकरा जाले छाडनु॥ ॥ त्यज्य
 स्वासिन मत्पुत्रं मत्पुत्रं कपने त्यजेत्॥ कपनादविशेषेन तस्माच्च कृतताशनं॥ २४॥ अर्थ॥ अतिउ
 ग्र राजा कनपति छाडनु कपति राजा कनपति छाडनु योका जतिको योका जतनिको भनि नजा
 न्या राजा कनपति छाडी दिनु नखा आनाश होला॥ ॥ वामाभार्या सुतो मूर्ख प्रेखको वा कवि वारका
 निते हो वंधु वर्ग च त्यजेदस्य महत्सुखं॥ २५॥ अर्थ॥ प्रीतिहीन भयाकी स्त्री मूर्ख छोरो अहाया की का
 जन गन्या सेवक स्नेह न भयाका भाई एतिका न छाडी दिया पछि सुख होला॥ ॥ नकस्य कस्य वि
 मित्रे न कस्य कस्य विस्त्रीयं॥ कारण देव जायंते मित्राणि रिपवस्तवः॥ २६॥ अर्थ॥ कसै को हि मित्र छै राम
 न कसै को को हि पियारो छैन कार्य कारण सा शत्रु पनि हुन्छ मित्र पनि हुन्छ न॥ कार्यार्थी भजते लो

को २

को न लोको परमाथे न॥ वलक्षीरक्षयं दृष्ट्वा परित्यजन्ती मातरां॥ २७॥ अर्थ॥ आक्रा कार्य काति मि
 त्तसवै प्रेम महत्त्वं धर्मको मित्र प्रेम को हि छैन कलो भन्या दुवथा का पछि गाइला इवा छाले छाड
 छ॥ ॥ कुतो वलनि तो निद्रा भन्य कुतो रतिः॥ कुत सत्यं दरिद्रस्य दुर्जनस्य कुतः क्षमा॥ २८॥ अर्थ॥
 जुवाया छिनाया कननि द्राले म संतोष न भै रति का होला कंगाल लाइ सुख को हा हुन न दुर्जन
 का हात पया पछि क्षमा का होला॥ ॥ तस्करस्य कुतो मातौ दुर्जनस्य कुतः क्षमा वेश्या स्त्रीणो
 कुतस्ते हो कुतः सत्ये व कामिनां॥ २९॥ अर्थ॥ चोर लाइ को हो मान होला दुर्जन क्षेउ क्षमा हुदै
 न वेश्या स्त्री क्षउ स्नेह हुदै न छिनाया छेउ सत्य हुदै न॥ ॥ दुर्जनस्य वलोर राजा वाला नो रुदित व
 ले॥ वलं मूर्खस्य भौतत्वं चौरानाम नृतं वलं॥ ३०॥ अर्थ॥ निर्वलीया को वल राजा हो वल थको व
 ले हुनु मूर्ख को वल न वोलि रहनु चोर को वल लवारिक रागनु॥ ॥ अनाथा ना दरिद्रा ना वाल

दृष्टतपस्विनां॥अन्यायपरिभ्रतानां सर्वेषां पार्थिवोगति॥८५॥अर्थ॥अनाथको कंगालको व
 लपरदृष्टको अन्यभाषयाका कोवलराजाहो अरुगतिकेहिछैन॥॥व्याधितस्पाथेहीनस्य शत्रु
 भिस्ताडितस्यव॥हृदये शोकदग्धस्य स्रुहृदरी नमोषधं॥८६॥अर्थ॥रोगिभयाका कन धननाशभ
 याका कन शत्रुले दुःखदियाका कन एतिजना कन औषधीइष्टमित्रहो॥॥आतुरे व्यशने प्राप्ते दु
 र्भिक्षे शत्रुविग्रहे॥राजदारे श्मशाने वायसिष्ठे निसंबोधवा॥८७॥अर्थ॥रोगिभैरह्यामा धानुन
 दामा शत्रुसंगविग्रहगरिरह्यदामा आफुसंगरह्यना कन भाइहो भन्नु॥॥भावभुक्तिमनुष्यानां सात
 वंसर्वकर्मसु॥भावेन बुद्धिताकांता भावेन दुहितानना॥८८॥अर्थ॥मनुष्यहरुकेहि केहिका ज
 मापनि भावनाले सुखहुन्छन् कसो भन्या स्वात्मिका मुखको बुचलक्या भावनाले गरिछ छो रि
 को बुचन क्या भावनाले॥॥नदेवो विद्यते काये पाषाणेन वमृणमये॥भावे पु विद्यते देव तस्माद्भावो
 जर्हन्

मह ॥८५॥अर्थ॥कठमापाने देवता छैन कुंगा मापनि छैन माटा मापनि छैन भावनामा देवता
 छैन स्कारमा भावना बाहेक॥॥शीष्यानां देवताचार्ये ज्ञानमाचार्ये देवता॥देवता योषिता भर्ता
 ब्राह्मणो जन देवता॥८६॥अर्थ॥शीष्यको देवता गुरु गुरुको देवता ज्ञान स्वात्मिको देवता स्वामि सर्व
 लोकको देवता ब्राह्मण॥॥विप्रपश्य यथा वहिराचार्य पश्य देवता॥पृथ्वी पश्य यथा माता मित्रं पश्य यथा
 सुतं॥८७॥अर्थ॥ब्राह्मणलाई अग्निमै मान्नु गुरुलाई देवतामै मान्नु पृथ्वीलाई आमा मै मान्नु मित्रलाई छो
 रा मै मान्नु॥॥गुरुरग्निविजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः॥पतिरेको गुरुस्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः॥८८॥
 अर्थ॥ब्राह्मणको गुरु अग्निहो चारै वर्णको गुरु ब्राह्मणहो स्वात्मिको गुरु स्वामिहो सर्वलोकको गुरु भ
 ग्यागतहो॥॥उन्नमस्यापि वशीस्य नीवोपि गृहे मागतः॥पूजनीयास्तथान्यायं सर्वस्याभ्यागतो गुरुः॥८९॥
 अर्थ॥उन्नमभयापति निवभयापति अभ्यागत आयापछि पूजा गर्नु पर्छ कान भन्यापछि

सर्वे को गुरु अभ्यागतै हो ॥ देवता पूजयइ कृपा भृत्य दानेन पूजयेत ॥ शुद्धः पुज्यो प्रकारेण विभ्राणामभि
 वंदनं ॥ १० ॥ अर्थ ॥ भावना ले देवता को पूजा गर्नु सेव करि नानुधन दान गरि - शुद्ध रि काउनु उपकार
 रि ब्रह्मण को पूजा गर्नु नमस्कार गरि ॥ धर्मस्य मूल राजा नांत पो मूल व द्वा ह्मण ॥ ब्राह्मणः यत्र पूज्यते तत्र ध
 र्मशनातन ॥ ११ ॥ अर्थ ॥ राजा को जरो धर्म हो ब्राह्मण को जरो तपस्या हो ब्राह्मण को आदर गरि कन जा हा
 गार्ह ॥ तां हा धर्म रहन्छ नारायण आइव सुख ॥ ॥ आचारात्फल ते धर्म आचारात्फल ते धर्म ॥ आच
 रलमाप्नोति आचारे ह्यलक्षण ॥ १२ ॥ अर्थ ॥ नेम निष्ठा गरि धर्म फल छ निष्ठा गरि धर्म पनि हुन्छ
 गरि सवै धर्म पाइन्छ निष्ठा गरि अलक्षिराजान्छ ॥ ॥ भोज्य भोजन शक्तिश्च रति शक्ति वर प्रिया ॥
 विभवं दान शक्तिश्च ताल्य संस्तपसः फलम् ॥ १३ ॥ अर्थ ॥ धानु वेसु छ धाना को सामर्थ्य पनि छ स्वामि वे
 स छ र को सामर्थ्य पनि छ धन छ दान गर्ना को सामर्थ्य पनि छ रति हुला तपस्या को फल हो ॥ ॥ बाले
 देव वल धर्म म नित्यं र वलु जीवितं ॥ फलानामपि प्रकाराणां सात्त्वतं पतनं क्रवं ॥ १४ ॥ अर्थ ॥ बाले धर्म

धर्म को वर्यो गदै रहनु धीले सार अनित्य छ क्या हा भत्या पाक्या को फल र सुदिनमा पस्ला भति
 ज सो घा हा हुदै न त सो मनी को पनि पा हा छैन ॥ ॥ सद्धं भश्च ह तो धर्म क्रोधे ने वह ते त पः ॥ अट्टं वह
 ते शा सं प्रमा दे त ह ते श्रुते ॥ १५ ॥ अर्थ ॥ अहंकार गया धर्म को नाश हुन्छ रि सा हा भया तपस्या को
 नाश हुन्छ दहन भया ज्ञान हुदै न गुमानि भया पाछि पस्या को शास्त्र पनि ना सिन्छ ॥ ॥ अदितो ग्नी
 हु तो होम ह ता भुक्ति र सा क्षे का ॥ उपजी व्याहता कं त्या स्वार्थे प्राक क्रिया हु ता ॥ १६ ॥ अर्थ ॥ आगे
 त बालि हो भू गया व्यर्थ हुन्छ साक्षित भैया को अन्न पनि व्यर्थ छ दो हो रि सर्व ती कन्या दान
 गया को व्यर्थ हो आक्रान्ति मित्र प्रकाया को अन्न पनि व्यर्थ हो ॥ ॥ दारिद्र्या धिदुःखानि वं धनं न
 शान्ति व ॥ अदातु फल मे ता नित तस्मा दान विशिष्यते ॥ १७ ॥ अर्थ ॥ पूर्व जन्म मा दान न गया को
 फल ले दारिद्र्य हुन्छ रोगि हुन्छ वं धन पाउ छ दुःखी हुन्छ व्यसनि हुन्छ तस्कारा दान धर्म गर्नु

पुलकाइवधानोषु पुत्र्यं द्राइवजन्तुषु ॥ तादृशान्ते मनुष्येषु एव धर्मवहिः कृताः ॥ अर्थः ॥ धर्मस्य रतिन
 भयाको मनुष्यकस्तो हो भन्याः धानमाको प्रवटा जस्तोः जन्तुमाको पुत्रली जस्तो भन्तु ॥ ॥ त्वजे दूर्जनसंघ
 गर्भजसाधुसमागमः ॥ कुरुपुरुषमहोरात्रं स्मरं नित्यमनित्यतां ॥ १०० ॥ अर्थः ॥ यो मसार अधिर हो भनि
 जानिः दुर्जनको संग छाडनुः साधुको संग गर्नुः रातदिनै धर्म गर्नु ॥ ॥ इति वानकी नितिसार संग्रह
 प्रथमशतकं समाप्तं ॥ ॥ शास्त्रार्थवक्षुषा विधानरेऽनितिवक्षुषा ॥ वेदार्थवक्षुषा विधा इतराश्चार्थ
 क्षुषा ॥ १ ॥ अर्थः ॥ जानिको आषाशास्त्र होः राजाका आषा न्यायनीति होः ब्राह्मणको आषा न्यायनीति
 वेदार्थः अरु जाति मनुष्यको आषा वार विवा हो ॥ ॥ राजधर्मिनी धर्मिष्ठाः पापे पापसमे समा ॥ राजानमनु
 वत्तं नीयथा राजा तथा प्रजा ॥ २ ॥ अर्थः ॥ राजा धर्मात्मा भयाः प्रजापति धर्मात्मा हुन्छः राजा पापि भया प्रज
 पति पापि हुन्छः तस्य राजाले भलो हुनु चाहिन्छ ॥ ॥ उद्यमं साहसं धैर्यं बलं बुद्धिपराक्रमं ॥ बडे ते य

वतिष्ठं तित्तं देवोपि स तमः ॥ अर्थः ॥ उद्यमी साहसिः धीर्यवन्तः बलबुद्धिपराक्रमः एति गुणको मनुष्यदेव
 दाः देवतापनि उराउछं ॥ ॥ साम्यदानेन भेदेन क्रमेण वदनेन च ॥ सर्ववस्तु महाशत्रुघातनीयो न राक्षिषे ॥
 ॥ ४ ॥ अर्थः ॥ सामदान भेदक्रमवलगरिव लुलाइपनिः राजाले शत्रुको नाश गर्नु ॥ ॥ पात्रे त्यागि गुणो राशि भोगे
 परिजनैः सह ॥ शास्त्रबोधार्थो यो धान्यते पंचलक्षणं ॥ ५ ॥ अर्थः ॥ पात्र हे रिन्या गगन्याः गुणदेखिषु सिद्धन्याप
 रियार वाटुला गरिषान्याः शास्त्रज्ञान्याः रणमासुरेः एति राजाका पांचलक्षण हुन् ॥ ॥ उन्नमः प्रणिपानेन सूते
 भेदेन योजयेत् ॥ लुब्धमर्थप्रदानेन समंतुल्यपराक्रमे ॥ ६ ॥ अर्थः ॥ वशमनुष्यलाइन मत्कार गरिहातलितुः भे
 दे गरि सूराकन हातलितुः धनदिलो भिकन हातलितुः पराक्रमे तुल्यभयाकाकनः पराक्रमे गरिहातलितुः ॥
 आत्महिंसे परे दद्याद्दिद्यादिदपरस्य च ॥ गृहे कर्म इवागानि परभावं च रक्षयेत् ॥ ७ ॥ अर्थः ॥ आफ्नो दुख अर्को
 कन कहनुः अर्कोको दुःख आफ्नोले छुटाइ दिनुः अर्कोका दोषका कुरा गुप्त गरि राख्नु ॥ ॥ मनसा विनये कार्यं

ववसानप्रकाशयेत् ॥ मंत्रलक्षणगुणमाकार्यसिद्धिश्च जायते ॥ १८॥ अर्थ ॥ केहिकाजमापनिमनमाविताउ
 नुमुखलेप्रकाशानगर्तुं मंत्रकैंगुप्तगर्तुं कार्यसिद्धिहन् ॥ ॥ उपकारहीनेनशत्रुणांशत्रुमुखरेत् ॥ पादलग्न
 करलेनकंदकेनेवकंदकं ॥ १९॥ अर्थ ॥ उपकारताशत्रुलेगत्यापनिहन् ॥ कसोभन्या कांछोविआकाछैलेनि
 किन् ॥ वहेदमित्रस्कंधेनयावत्कार्यविपर्यया ॥ तथैवमागतेकालेविद्याघटमिवाश्मनि ॥ २०॥ अर्थ ॥ आ
 काविपत्रिपहाशत्रुलापनिकाधमावहाउनुपर्छ ॥ आक्रुकाजपुण्यापछि ॥ घासकोभारिमिल्कायामैमिल्का
 उनु ॥ ॥ हेजिह्नेरससारंगेमधुरकिंनभाषसे ॥ मधुरवदकल्याणिलोकीयंमधुरप्रियः ॥ २१॥ अर्थ ॥ हेजीआ
 मधुरववनवोल ॥ छिवरोनहो ॥ मधुरववनवोल्या ॥ सबैकोपियारीहन् ॥ ॥ जिह्वायेवंसतेलक्ष्मीजीकांछ
 मित्रबंधवा ॥ जिह्वायेवंधनंश्चापिजिह्वायेमरणंक्रवं ॥ २२॥ अर्थ ॥ लक्ष्मीपनिजीआकाटुपामावशपाकी
 छन् ॥ इष्टमित्रपनिजिभ्रैमाछन् ॥ मरणबंधनपनिजिभ्रैमाछ ॥ ॥ अग्निदोगरदक्षैवशस्त्रपाणिधेना

पहा ॥ क्षत्रदारापहारीचषडेतेआततायिनः ॥ २३॥ अर्थ ॥ आगोसल्काउत्या ॥ विषपुत्राउत्या ॥ अर्काकोप्राणलि
 न्या ॥ स्वातिहरणीविर्त्रोहर्न्या ॥ एतिआततायिन्वोलाउछन् ॥ ॥ आतनाइनमायांतंअपिदेदातपारंगं ॥ जिघोरो
 तंजिघोसियान्ततेनब्रह्महाभवेत् ॥ २४॥ अर्थ ॥ एलाआतताब्राह्मणभयापनिमान्यापापलाग्देन ॥ ॥ राष्ट्रपाल
 यतेनित्यंसत्यधर्मपरायणा ॥ निर्जितः परसेत्यानिपतिधर्मेणपालयेत् ॥ २५॥ अर्थ ॥ राजालेसदासत्यधर्ममा
 र्दै ॥ राज्यकोपालनागर्तुं ॥ शत्रुजितिआक्रुप्रजापालनु ॥ ॥ पुष्यपुष्यंविबिन्ध्यान्मूलक्षेदोनकारयेत् ॥ मा
 लाकारइवांगानियथाराजातिसारतां ॥ २६॥ अर्थ ॥ राजालेमालिनीमैहुनु ॥ कसोभन्या ॥ बाहिदोफुलटिपुत
 वोटतउषेलनु ॥ तत्तैराजालेपनिप्रजाराषिदेउगर्तुं ॥ ॥ अरिमित्रमुदासीतंमध्यस्थस्थविरोगुरु ॥ योबुद्धे
 तिमंदात्मासर्वसर्वत्रनश्यति ॥ २७॥ अर्थ ॥ योशत्रुयोमित्रुयोउदासियोमध्यम ॥ योजेष्ट ॥ योगुरुभनिजनिव्यवहारगर्तुं
 शत्रुमित्रकोविवारनगर्त्यानासिन् ॥ ॥ अनायव्ययकर्तार ॥ अनायोक्तहप्रिये ॥ आतुरेसर्वभक्षिवनरशिष्टंवि

नश्यति ॥ ११ ॥ अर्थ ॥ आयन हेरिषर्वगन्या राजा नभया कादेशमाग रागन्या रोगिहृदा मासवैथोकथा
 न्याचाडैनाशिन्छ ॥ ॥ कः कालः कानि मित्राणि कोदेश कोवयागमः ॥ कस्याहं कावमेशक्तिरितीति न्नामुहु
 मुहुः ॥ १२ ॥ अर्थ ॥ कालभन्या कोक्याहो मित्रभन्या कोक्याहो षर्वहुन्याक्याहो लाभक्याहो मकोहुं मेरो
 सामर्थक्याहो भतिवारंवारविंतागर्नु ॥ ॥ सिंहादेकं वक्रादेकं शिष्यवत्वारिकुकुटात् ॥ वायसात्यवशिष्य
 वत्रिणिशिष्येव गर्धभात् ॥ १३ ॥ अर्थ ॥ सिंहको गुणयकलितु वक्रलाको गुणयकलितु कुषुरा कावारगुणयि
 नु कागको गुणयलितु गदाहाको गुणयलितु ॥ ॥ प्रभुतकार्यमल्पं वायो नरकर्तुमिच्छति ॥ सर्जरभेषुतः
 कार्यं सिंहादेकं विधीयते ॥ १४ ॥ अर्थ ॥ केहिकाजगत्यापति सिद्धनगरिनच्छाडनु यो गुणसिंहदेउ
 लितु ॥ ॥ इन्द्रियानितुसंयम्य वकवत्यडितो जना कार्यकालोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ १५ ॥
 अर्थ ॥ वक्रला मैं शानि मनुष्यले आफ्रकार्य सिद्धनहुज्याल् शान्त भै रहनु काजको भौसरपया पदो

रम
 १५

कार्यको साधनागर्नु यो वक्रलाको गुण ॥ ॥ प्रागुत्थानं वयुधं वसविभागं वधुषु ॥ स्त्रीयमाक्रम्य भुंजीवशि
 ष्यवत्वारिकुकुटात् ॥ १६ ॥ अर्थ ॥ प्रातउठनु शत्रुसंगयुद्धगर्नु आफ्रदाज्यभाइ वरोव देषनु स्वात्तिके टाके
 टिकाटला गरिषानु रति ४ गुण कुषुराका ॥ ॥ गढमैद्युन दृष्टत्वे काले चालयसंग्रहः ॥ अथमादि सुधुर्ते पव
 शीष्येव वायसात् ॥ १७ ॥ अर्थ ॥ मैद्युन गुप्तगर्नु वेला हेरि संग्रहगर्नु दाज्यभाइ संसंगै रहनु अहंकारि म
 हुनु रति ५ गुण काकका ॥ ॥ वंका सिवा ल्यमनुष्टुः सुनिद्राः शीघ्रवेतनाः ॥ स्वामिभक्तश्च शूरश्च षडेते स्वाने
 गुणः ॥ १८ ॥ अर्थ ॥ भयाछेरैषान्या नभया संतोषमान्या वाडै सुतन्या वाडै उठन्या स्वामिभक्त शूरोहुन्या रति ६ गु
 ण कुरका ॥ ॥ अविश्रान्तं ब्रह्मद्वारं शीतोष्णं वनं विंदती ॥ सुसंतुष्टो भवेत्तित्यत्रिणिशिष्येव गर्धभात् ॥ १९ ॥ अर्थ
 नविशायि भारिवेकन्या तातो विसो नमान्या थोरै भयापीन संतोषमान्या रतितितन गुण गदाहाका ॥ ॥ विंशति

ता गुणाः प्रोक्ता यस्तु कुर्याद्विवक्षाः स जेष्यति रिपुन्सर्वान् विजयिष्यति ॥ २१ ॥ अर्थः ॥ एति विना गुणैः जस्मानु
 ष्य लेलिया का छं त्यो विवक्षणमनुष्यः शत्रुकीताशगर्हः जाहंगयीतां हाजित्छा ॥ अनुर्वो यो मनुष्याणां म
 न्युसंत प्रवेतसां ॥ परस्परौपकारीणां पुंसां भवंति विग्रहं ॥ २२ ॥ अर्थः ॥ ज्ञानि मनुष्य हरु आक्रामनको दुःख आ
 क्रैमनमाभाछंत् परस्पर उपकारगरि साधुजगरागर्दनं ॥ ॥ लकोदर पृथक् ग्रीवा एवरंति महार्णवे ॥ असाः
 हित विनश्यति भेरुडा इव पक्षिणः ॥ २३ ॥ अर्थः ॥ दुइ कपाल एक पेट भयाको भैरुडा पछि समुद्रमा बछेत् जग
 रागन्या मरि जान्या छ तसर्थ आक्रासंग मगरान गर्नु ॥ ॥ देसने सति कुर्वीत यत केनापि संहतिः ॥ अक्षर
 नरगो पुछे पुंरादा सरथियेया ॥ २४ ॥ अर्थः ॥ विपति पया पछि साना जात छेउ भजना गरि कन पनि दानुप
 छे श्रीराम वंदन गा को पदी वानरमा कलभालु साथ लीले का साध्याया ॥ ॥ दुस्तर सागरं तीनि समग्रं वा

राम
 १६

नरं वलं ॥ अभुत पूर्व रामेण सेतु वंदनं सागरे ॥ २५ ॥ अर्थः ॥ धेरै भया पछि त साना जात ले पति ठुलो काज गर्त सक
 छ वानर सवै वटो लि श्रीराम वंदन ले समुद्रमा सेतु बाध्याया ॥ ॥ यूयं शत वयं पंच विरोधे च परस्परं ॥ परैराक्र
 म्यमाने तु वयं पंचोन्नरं शतं ॥ २६ ॥ अर्थः ॥ जु छि छिर राजाले दुर्जो धन छेउ भन्या हे दुर्जो धन ति मिहर सय भाई
 हामि हर पांच भाई विरोध गरि रया छौ अर्का शि युद्ध पया पछि हामि शायर पांच भाई छौ ॥ ॥ हित्वा भित्वा च
 मर्मानि कृत्वा वैरी मशोतकं ॥ ज्ञातयोऽसमतो यांति यः परः परसवशः ॥ २७ ॥ अर्थः ॥ आक्रादा ज्यु भाइ कति जगरा
 गरंत पति निदानमा आफु आक्रै हुन्छ विरानु विराने हुन्छ विंता ज्वरी मनुष्याणां अश्वानां मेथुने ज्वरं अ
 सौभाग्यं ज्वरस्त्रीणां वस्त्राणां तपो ज्वरः ॥ २८ ॥ अर्थः ॥ मनुष्य को ज्वरो विंता हो घोडा को ज्वरो मेथुन हो स्वास्नि
 को ज्वरो असौभाग्य हो वस्त्र को ज्वरो धाम हो ॥ ॥ अधा जरा मनुष्याणां मन धावा जितं जरा ॥ अमेथुनं जरा स्त्री

ॐ मन्त्रानामैथुनं जरा ॥ ३६ ॥ अर्थ ॥ धेरै हिडन्या मनुष्य वा डोपुढो हुन्छ. नहिडाया को घोडा वा डोवुढो
हुन्छ. संभोग नपाया की स्त्री वा डो वुढी हुन्छ. मैघ नगया पछि घोरो वा डो वुढो हुन्छ ॥ कष्टावति
पराधीनां कष्टावासानि प्रया ॥ भूत पूर्वार्थस्युक्तं सर्वे कष्टाद रिद्धता ॥ ३७ ॥ अर्थ ॥ अर्का का अधिन
भैरहुनु पत्या पछि कष्ट हो. अधिकी महाधनि पछि कंगाल भया को त्यो पनि वडो कष्ट हो ॥ अ
र्थितो व्याधितो मूर्ख प्रवासी परसेवकः ॥ जीवितो पितृ तः पंढ पंवे ते दुःख भागिनः ॥ ३८ ॥ अर्थ ॥ सदा
धन तुल्लाउनु को सुती गर्न्या. सदा को रोगी. सदा को मुर्ख. सदा को परदेशी. अर्का को वाकर. सति
पजना जिउदा भया पनि. मत्या का हुन् ॥ अहिरण्यमुदाशीनं गृहे गोरसवर्जितं ॥ प्रतिकुला क
लत्रं वनरकस्यापरो विधिः ॥ ३९ ॥ अर्थ ॥ सुवर्ण आदि द्रव्य न भया को गृहे स्य. गाइन भया को घर यी

तिन भया की स्वास्ति सति न के तुल्य हुन् ॥ स्थूलजं द्यायदारमो लक्ष्मणशब्दगामिणः ॥ धन के र्शिय दाशीता
तदा ते दुःख भागिणः ॥ ४० ॥ अर्थ ॥ श्रीराम का जो दुला थिया. लक्ष्मण हिडदा शब्द हुं थ्यो. शीता का केरा धना थि
या तस्य ले दुःख परा थ्या ॥ यो धन नित्यमाप्नोते भुक्तं वापि दिने दिने ॥ शतत्रलघुतां याति यदि शत्रु समो
नरः ॥ ४१ ॥ अर्थ ॥ अर्का का घर जानु. सदा भानु गन्या पछि इन्द्र भया पनि हलु को हुन्छ ॥ परात्रं परवसं व
परपानं परस्त्रियः ॥ परस्पव गृहे वासी शक्रस्यापि श्रीयं हरेत् ॥ ४२ ॥ अर्थ ॥ अर्का को मन्त्र घान्या. अर्का का वध
लाउ न्या. परस्त्री गमन गर्न्या. अर्का का घर भाव ल्या इन्द्र भया पनि अमान हुन्छ ॥ अशोचो निर्धनो विद्धाः
न अशोचो पुत्रवान्नरः ॥ अशोच्या विधवानारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ४३ ॥ अर्थ ॥ गानि भया पनि कंगालः
असुवि. छोरा न हुन्या मनुष्य असुवि. पुरुष न भया की स्त्री असुवि ॥ विभवा सर्वपुज्यते न शरीरानि देहि
नः ॥ वाण्डालोपिनरः श्रेष्ठो यस्यास्ति विपुलं धनं ॥ ४४ ॥ अर्थ ॥ सबै लोक ले धन को मान गर्छ. मनुष्य लाई

मानगर्दनं महाजन्धनिभयात वाणालकनपनिपूजागर्हं ॥ वनमाहुपरधर्मधनेसर्वप्रतिष्ठितः ॥
 जीवतीधनीनोलोकेमृतायतोधनानरा ॥ ४५ ॥ अर्थः ॥ धनभयोप्रतिष्ठाभयोः सर्वेधनलेहन्तः तस्यै-
 धनीजिउदोहो निर्धनिमयाकोहो ॥ अतिसंपदमापन्नेभेतव्येप्रतितंभयं ॥ अतुडशिगरुठसत्तं
 वज्रेणापातितः ॥ ४६ ॥ अर्थः ॥ अतिधनभयापद्धिषसूक्ष्मः कसोभन्याः अग्लापर्वतकनवज्रलेषसाउछ
 ॥ ॥ कोभक्षोभक्षकोनित्यं कसुखानिवरोगिनां ॥ यस्यभार्यात्वसंतुष्टाकवतस्योत्सवंगृहे ॥ ४७ ॥ अर्थः ॥
 सर्वभक्षीकनअभक्षकांहांछः सदारोगिकनसुखकांहांछः जकित्वातिअसंतोषिछउस्कनसुखकांहां
 होला ॥ ॥ सौभिक्षं कर्षकोनित्यं सुखं निर्वरोगिनां ॥ भार्योभर्तुवसायस्यतस्यनित्योत्सवंगृहे ॥ ४८ ॥
 अर्थः ॥ सुभिक्षकाजगत्यालाईसुखछः शरीशरीगपहुन्याकनपनिमुखेछः स्वास्तिवशहुन्याकाधरमा
 सदाभंगलछ ॥ ॥ सर्वेपरदसंदुःखंसर्वमात्मवसंसुखं ॥ एतद्विद्यात्समासेनलक्षणंसुखदुःखयोः ॥ ४९ ॥

अर्थः ॥ अर्कोकावसमापन्नेसर्वेदुःखः आक्रावशमारहनुसर्वेसुखः सुखदुःखकोलक्षणाएतिहो ॥ ॥ सुखः
 स्यांतरदुःखदुःखस्यांतरसुखं ॥ सुखदुःखमनुष्याणां चक्रवत्यरिवर्तते ॥ ५० ॥ अर्थः ॥ सुखकाअंतरमादुःखहु
 न्छनः दुःखकाअंतरमासुखहुन्छनः मनुष्यलाइसुखदुःखवक्रिकैफिर्छं ॥ ॥ बहुभिमुखसंध्यातैरन्योन्यैः
 पशुवृत्तिभिः ॥ द्वादशतिगुणान्सर्वान्मेघैरिवदिवाकरः ॥ ५१ ॥ अर्थः ॥ सुखसर्वेवाहुलाभयाकाठाउमाः गुणिना
 निकनः श्रीसूर्यलाइवादललेछोपदार्थेकोपूछन ॥ ॥ असजासहसंगेतकोणयात्येधमांगतिं ॥ पयोपिमौ
 डिनीहस्तेमद्यमित्याभिधीयते ॥ ५२ ॥ अर्थः ॥ कुजातिसितसंगभयापद्धिः भलोमानिसपनि कुजातेदोलाउछ
 ले सुडिनीहुंदुदोकिल्यायापनिमदैहोलाभंछं ॥ ॥ असत्तंपर्कदोषेणमधेमायातिसाधवः ॥ मार्गस्यातोः
 मिरस्यर्कसमोपिविसमायते ॥ ५३ ॥ अर्थः ॥ साधुसितसंगभयापद्धिः साधुपनि साधुदोलाउछः कसोभ

न्याः अधारा लेखीया को वाटो समभयापतिः विसम्भवे विंछा ॥ उक्तमै सहसंगेन को नयाति समुच
 ति ॥ मूर्द्धा तणानि धार्यं ते ग्रथितैः कुसुमै सहः ॥ ५५ ॥ अर्थ ॥ भला सितसंग गत्या पछि मंदोपनि भलोः
 हुन्छः कसो भन्याः फुल सित घास उनि छरः उपनिकषा न मोर हे छ ॥ ॥ किं करीष्यति संपर्कः सोभावो दुर
 ति क्रम ॥ पश्या ह्य फल मध्यस्थो कषायो नाह्न तो गतः ॥ ५६ ॥ अर्थ ॥ भला सितसंग समभयापनि सोभाव कुट्टे
 नः आवभिन्न को की इलो टरे हुन्छ ॥ ॥ सर्वगत सवंधेन मध्ये निम्न प्रनिष्ठितः ॥ मधुधिर समावृष्टि निम्न किं
 मधुरायते ॥ ५७ ॥ अर्थ ॥ सघरमानि मरोपनु दुदर महसदा छर्नु तैपनि मति तै हुन्छ तसर्थ सोभाव
 फिर्दै न ॥ ॥ पुस्तकेषु वया विद्या परहस्ते भुयश्चने ॥ कार्यकाले वसं प्राप्ते न तद्विद्या न तद्धनं ॥ ५८ ॥ अ
 र्थ ॥ पुस्तक मालिष्या की विद्यारः श्री का हात को धनः काज पया का घरि माला ग्दे न ॥ ॥ दुरस्थानि

वमित्राणिः स्नेहानि वंधवाः ॥ किं प्रयोजन कर्तव्यं मर्षितो निष्फलातिवा ॥ ५९ ॥ अर्थ ॥ दाढा को मित्रः स्नेहः
 न भया का भाई की क्या प्रयोजन छः निष्फले हो ॥ ॥ अटव्या दुम पुष्पाणि दूरस्थानि हि वंधवाः ॥ कान्त काले
 पश्यत्पश्यः काले नोपतिष्ठति ॥ ६० ॥ अर्थ ॥ वन मा को फुलः दाढा का भाई काज मा भाई दे न नः भिता माले
 ष्या का वित्र कार जस्ता ॥ प्रज्ञा ववन हीन स्य कर्म हीन सुयो नरः ॥ निरर्थी वेतना तस्य भस्मन्या हूत यो यथा
 ॥ ६१ ॥ अर्थ ॥ अज्ञानिका ववन न जान्या व्यर्थ होः कसो भन्या घरा निमा धि व मै ॥ ॥ छाग युद्ध मृषिश्चा दं प
 त्यो कल्ल मथा ॥ वत्सारी निष्फलायांति प्रभाते मेघदुस्वरं ॥ ६२ ॥ अर्थ ॥ वोका को युद्ध मृषि की आधः जो इ
 पी इ को रया लः विद्या न को मेघ व्यर्थ जान्छ ॥ ॥ निष्फला रूप ते सेवा निष्फलारति वातुरे ॥ दोष संयुक्त गी
 लं भूति विप्रस्य निष्फला ॥ ६३ ॥ अर्थ ॥ रूप नि को वा करीः रोगि को मैथुनः दोषि ब्राह्मण को विद्याः सति व्यः

र्थजोछ॥ ॥वरयकुलजोप्राज्ञोविभूषामपिकन्यको॥रूपसिनीननीवस्यवैवाह्येसदशकुले॥२३॥अर्थ
 ज्ञानिलेनूपनभयापनिवडाकुलमाविवाहगर्नु.सुन्दरीभयापनिनीवकुलमाविवाहनगर्नु॥ ॥विषाद
 प्यमृतंग्राह्येवालादपिसुभाषिते॥नीवादपुत्रमांविद्यास्त्रीरत्नदुःकुलादपि॥२४॥अर्थ॥विषमाभयापनि
 अमृतहिकी॥लितु.जोग्यकुरोवालकोपनिमांनु.सानाकुलकीभयापनीस्त्रीरत्नतालितु॥ ॥कस्यदोषकु
 लेनास्तिव्याधिनाकोनपीडित॥केतेहव्यसनेप्राप्तंश्रीयःकस्यनिरंतरं॥२५॥अर्थ॥कस्काकुलमादोषछेन
 रोगतलाग्याकीकश्लाईछ.दुःखतपाउत्याकोछ.लक्ष्मीस्थिरकस्काछं॥ ॥दोषोप्यस्तिगुणोप्यस्तिनिर्गु
 नोषपिजंतूषु॥सुकुमारस्यपद्मस्यनालोभवतिकर्कसः॥२६॥अर्थ॥सर्वेकादोषपनिहुन्छ.गुणपनिहुन्छ राम
 वेशकलकाफुलमा.नालषस्त्रीहुन्छ॥ ॥अमृतंशिशिरेवहिअमृतंक्षीरभोजनं॥अमृतंगुणवतीभार्योअ २०

मृतंवालभाषिते॥२७॥अर्थ॥जाडाकोभागोअमृत.धीरघातुअमृत.गुणकीस्त्रीअमृत.वालषकोकुरोअमृतः
 ॥ ॥दुर्लभाप्राकृतिवारीदुर्लभस्तुक्ष्मीप्रभु॥दुर्लभावसुहृन्नारीदुर्लभंवचनेप्रियं॥२८॥अर्थ॥योग्यकुरा
 क्षमावंतराजा.हितकीस्वाम्नी.प्रीयवचनदुर्लभहो॥ ॥नदीनांजाहूवीश्रेष्ठानारीणोवपतिवता॥नराणांव
 नृपेप्राहुदेशानांयत्रनिवृति॥२९॥अर्थ॥नदीमागंगा.स्वास्तिमापतिवता.मनुष्यमाराजा.देशमाआफुव
 श्या.इश्रेष्ठछं॥ ॥पुत्रपौत्रसमाकीर्णंदासीदाससमाकुले॥भार्याभिरहितःपुंसोयथारण्यंतथागृहं॥३०
 ॥अर्थ॥छोरानाति.कमाराकमारि.भयापनि.स्वास्तिनभयाकोघरवनेहो॥ ॥सर्वेषामेवरत्नानास्त्रियोर
 त्तमनुत्तमं॥तस्मान्नदर्थनिवयाःताश्चत्यक्ताधनेनकिं॥३१॥अर्थ॥सर्वैरत्नमाकोहुलोस्त्रीरत्न.तसर्थ.
 स्वास्तिनभया.धनकोक्याप्रयोजन॥ ॥कुस्रिहंतिकुटुंबाणिकुपुत्रोहन्यतेकुले॥कुमत्रीहन्यतेराजाराष्ट्रवै

रेणहन्यति॥२२॥ अर्थ॥ कुत्सामीनैकुटुं वको नाशहंछु. कुपुत्रलेकुलको नाशहंछु. कुमंत्रीले राजानासिन्छु॥
 वीरलाग्पादेशनासिन्छु॥ ॥स्त्रीणां दोषसहस्राणि गुणत्रिनीमहीपते॥ गृहावारसुतोत्पत्तिमरणोपतिनाश
 ह॥२३॥ अर्थ॥ स्वास्तिकादोषहजारछं. गुणतिन्. क्याभन्या. घरको रक्षा गर्नु. छोरापाउनु. सतिजानु॥ ॥कव
 यः किञ्चपश्यंति किञ्जल्यं^{भर्ष}ति^{मर्ष}र्षसा॥ प्रमदा किञ्च कुर्वन्ति किञ्जल्यंति मद्यपा॥२४॥ अर्थ॥ कविलेने देखा
 कोक्याछ. कागले न घाया कोक्याछ. स्वास्तिहरुका पो गदैने. मतुवाला क्या पो गदैने॥ ॥पुत्रप्रयोज
 नाभार्यापुत्राः पिराडप्रयोजनाः॥ हितर्षिप्रयोजनं मित्रं सर्वमात्मप्रयोजना॥२५॥ अर्थ॥ छोरा कानि मि
 त्तस्वास्ति. आफू पिराड कानि मित्र छोरा. गाछो सार्तानि मित्र मित्रलाउनु. आफू रानि मित्र सबै नुल्याउनु॥
 ॥समुद्रावरणाभूमिप्राकारावरणागृहा॥ तरेन्द्रावरणादेशावरित्रावरणास्त्रिय॥२६॥ अर्थ॥ समुद्रको

राम

२९

वेष्टितपृथ्वी. घरको वेष्टितपर्षाल. राजाको वेष्टितदेश. स्त्रिको वेष्टितवरित्र॥ ॥नगृहानिनवासानिनर्ष
 कारानरक्षका॥ नवंधूनेवबंधो वास्वशीलाचकुलस्त्रियः॥२७॥ अर्थ॥ घरको धनको पर्षालले रक्षा हुदै
 न. शीलवन्त स्त्री रक्षा हुन्छ॥ नदीपातयते तीरं नारीपातयते कुलं॥ नारीनां वनदीनां वस्वछंदललिताग
 ति॥२८॥ अर्थ॥ नदीले आफू रतिरतको उछ. स्त्रीले आफू कुलनासछे. नदीनारीको एकै वलनछ॥ ॥ल
 तापार्श्वस्थितं दृक्षं भृत्यपार्श्वस्थितं नृपं॥ पार्श्वस्थ पुरुषयोषित्वेष्टयंती न संशयः॥२९॥ अर्थ॥ लहराले
 आफू नजिको दृक्ष समाउछ. राजाले आफू नजिकको सेवकनिको माछे. स्वास्ति आफू नजिकको पुरु
 षनिको माछे॥ नैवंपश्यति जात्यंधः कामांधो नैव पश्यति॥ नपश्यति मदीन्मत्तो ह्यधीदोषे न पश्यति॥३०॥
 अर्थ॥ जन्मको कानुपतिकेहि देष्टेन. कामातुरपतिकेहि देष्टेन. अहंकारीपतिकेहि देष्टेन. धनतुः

ल्याउन्वापनिकेहिदेष्टैतन॥ ॥जीणिमन्यप्रसंतिभार्यावगतयौवनं॥रणेप्रत्यागतेश्वरशरणंवगृ
 हमागता॥१॥अर्थ॥अन्नघायाकोपन्वाकोनिको-वयस्रगयाकीस्वास्तिनिकी-संग्रामदेखिधरत्राया
 कोशूरोनिको-अन्नघरभिन्नपन्वाकोनिको॥ ॥लक्ष्मीलक्ष्मिणीहीनेवकुलहीनेशरस्वती॥अपात्रेरमर्ते
 नारीगिरौवषन्तिवासवः॥२॥अर्थ॥लक्ष्मणनहुन्वाछेउकीलक्ष्मी-हीनकुलवशाकीसरस्वती-घटीजा
 तमालयभयाकीस्वास्ति-इन्द्रलेपर्वतमापानिपायाजसोवार्थ॥ ॥यस्यभार्याविद्रुपाक्षिकरमलीक
 लहप्रियोः॥उत्तरोत्तरवादीवसजरानजरजरा॥३॥अर्थ॥जस्कीस्वास्तिविद्रुपाक्षिसदाकलहगर्ना
 पुरुषमितउत्तरावादगर्ना-तेस्वास्तिकोलोग्यावाडैवुढोहुन्छ॥ ॥यस्यभार्यास्वरूपावभर्तारंमन
 गामिनी॥नित्यमधुरभाषिवसाश्रीयानश्रीयाश्रीया॥४॥अर्थ॥जस्किस्वास्तिमुन्दरीरु-पुर्षलेभः २२

न्याकोमांछे-प्रितिवचनलेवोलाउछे-तेस्कोपोइवुढोभयापति-दिनदिनजुवानहुन्छ॥ ॥यस्यभा
 र्यागृहेनित्यंशूनीवपरिगर्जितं॥तस्यसीदंतिगानिपद्मिनीवहिमागयो॥५॥अर्थ॥जस्किस्वास्ति
 लोग्याकन-कुकुरकरायामैगर्छे-तेस्कोलोग्याहिउदकोकमलसुकतामैसुकछा॥ ॥यस्यगृहे
 पुभार्यावमातेवहितकारिणी॥वर्द्धतेतस्यगात्राणिशुक्लपक्षेयथाशशि॥६॥अर्थ॥जस्किस्वास्तिः
 आमालेनिकोग्यामै-पुरुषकननिकोगर्छे-तेस्कोशरीरशुक्लपक्षका-बडमावठदामैवठछा
 किजातैःवहुभिःपुत्रैःशोकसंतापकारकैः॥वरमेककुलालंविद्यत्रविश्रम्यतेकुलं॥७॥अर्थ॥शो
 कसंतापदिन्याधेरैछोरालेपोकाहुन्छ-कुलकोश्रेष्ठएकैछोरोनिको॥ ॥एकाभार्यात्रयपुत्रादे
 हलीदशधेनव॥कन्यकालोवशानेपिततैयास्यंतिविक्रिया॥८॥अर्थ॥स्वास्ति१छोरा३छोरि१

हल २ गाई १० एति हुन्या का विगार पदैत ॥ ॥ एष व्यावहव पुत्राय च कपि गयां वजेत् ॥ यजेत वा
 स्वमेधेन नीलं वा दृष्टमुत्सृजेत् ॥ ॥ अर्थ ॥ धेरै छोरा भया १ छोरो ता गया जाला गया जान्या कन
 अस्वमेध यश कोर नीलो वसा दान गया को पुन्य पाउछ ॥ ॥ एकेन शुष्क वृक्षेन दह्यमानेन वद्वि
 ना ॥ दह्यते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेन कुलं यथा ॥ ॥ अर्थ ॥ सुक्या का रुका वृक्ष मा आगो लाग्दा सबै वन डढद
 छ तसै कुपुत्र ले कुल को नाश गर्छ ॥ ॥ एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगंधिना ॥ वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रे
 ण कुलं यथा ॥ ॥ अर्थ ॥ एका वृक्ष मा सुगंध फुल कर सबै वन वसाउछ तसै सुपुत्र ले कुल को उधार
 गर्छ ॥ ॥ यस्य पुत्रा वसाभृत्य भार्या च दानुगामिणी ॥ विभवे च पिसंतुष्ट स्वर्गं तस्य महीतले ॥ ॥ अ
 र्थ ॥ बाबु का वस भारह न्या जो छ उ छोरो हो पालन्या पोस न्या कन बाबु भन्नु जस संग विस्वास रह छ त्यो मि

रम
 २३

त्र हो जो आ पूरा वर मा छ त्यो स्वास्ति हो ॥ यस्य जीवति जीवंति विद्या मित्र वांधवाः ॥ स फले जीवितं तः
 स्यात्पार्थ को न जीवति ॥ ॥ अर्थ ॥ जस्का जिउदा बाह्य मित्र वांधव जीउछ सफल जिउनु तसै
 को हो आ फु जिउता को पाल्दैत ॥ ॥ स जीवति गुण यस्य यस्य धर्म स जीवति ॥ गुण धर्म विहीनस्य
 निस्फलं तस्य जीवितं ॥ ॥ अर्थ ॥ गुण धर्म हुन्या मनुष्य कन जीउदो छ भन्नु गुण पनि धर्म पनि नहु
 न्या मनुष्य मया को हो ॥ ॥ वा वासरस्वती भार्या रूपवती तथा ॥ लक्ष्मी त्यागवती यस्य सफलं तस्य जीवि
 तं ॥ ॥ अर्थ ॥ जस्का मुख मा सरस्वती छ न घर मा सुन्दरी स्त्री छ दान गर्न समर्थ को छ लक्ष्मी छ न जीया
 को साफल्य हो ॥ ॥ धर्मार्थ काम मोक्षे च यस्य कोपिन विद्यते ॥ अजागृत तनः सोपि निरर्थं तस्य जीवितं ॥
 ॥ अर्थ ॥ धर्म अर्थ काम मोक्ष एति वार महा एके न तुल्याउ न्या मनुष्य जीया को ति फल हो ॥ ॥ धर्म

सत्यविहीनस्य दीनं चातिविक्रिया ॥ सलोहाकारवस्तस्य स्वये वैव प्रजीर्यते ॥ १८ ॥ अर्थ ॥ सत्यं न ह
 न्यामनुष्यको आयु व्यर्थं जान्छु फलाम्भाभाडोषिहीदाभै ॥ ॥ शत्रोरपि गुणा वाचा दोषा वाचा गु
 रोरपि ॥ युक्तायुक्ते ववा ग्राह्यं न वयोगुरुगौरवात् ॥ १९ ॥ अर्थ ॥ गुणका कुराता शत्रुका पनि गर्नु दो
 षका कुरा गुरुका पनि गर्नु योग्य कुरा मा गुरुको शर्मन मान्नु ॥ ॥ अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कंठग
 तैरपि ॥ कर्तव्यं मेव कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि ॥ २० ॥ अर्थ ॥ न गर्नु काम प्राण दुःखा पनि न गर्नु ग
 र्नु काम प्राण दुःखा पनि गर्नु ॥ ॥ इति वानकोटी तिसारसंग्रहे द्वितीयशतकं समाप्तं ॥ ॥ काले वरिषु
 तासंधिः काले व मित्रविग्रहः ॥ कार्यकारणमाश्रित्य कालं क्षपति पंडितः ॥ २१ ॥ अर्थ ॥ वेला हेरि शत्रुसी
 तपति मिल नुपर्छ वेला हेरि मित्रसंग पनि विरोध गर्नु पर्छ कार्यको हेतु जानि जानि समय

काट्छ ॥ ॥ कालः पवति भूतानि कालसंहरते प्रजाः ॥ कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २२ ॥ अ
 र्थ ॥ कालले प्राणिपकाउछ कालले प्रजा हरन गर्छ सुत्पा पनि काल जागेर हन्छ ॥ ॥ कालात्परोहतेः
 बीजं फलं कालात्प्रवर्तते ॥ कालः प्रवर्धते सृष्टिपुनः कालो हि संहरते ॥ २३ ॥ अर्थ ॥ काले बीजरोपू का
 ले फलाउछ काले सृष्टि गर्छ संहार पनि गर्छ ॥ ॥ खेदिशो भूमिरापश्च वंडा कौतलमारुतः ॥ सर्वं संह
 रते कालः तस्मात्कालो महत्तरः ॥ २४ ॥ अर्थ ॥ आकास दिशा पृथ्वी वद्र सूर्य अग्नि वायु इसवै कालले
 हर्छ काल ठूलो छ ॥ ॥ किं करिष्यति वक्ता वशो ता यत्र न विद्यते ॥ न गतक्षेप न कग्रामे रजक किं करि
 ष्यति ॥ २५ ॥ अर्थ ॥ श्रोतान भया का हाउ मा वक्ताको क्या प्रयोजन छ नागाका देश मा धोविको क्या प्रयो
 जन छ ॥ ॥ कदलीवन मध्यस्यो वह्निमंदपराक्रमः ॥ अविर्वेकि जनस्थाने गुनवान् किं प्रयोजनं ॥ २६ ॥ अर्थ

केराकावनमा. जसै आगाकोशक्तिहराउछ. तसै अविवेकी मानिस्छेउ. गुणिमानिस्को केहिला ग्दैन
 ॥ ॥ प्रलयभिन्नमर्यादा भवति किल सागराः ॥ सागरा भेदमिच्छन्ति प्रलयेपिन साधवः ॥ अर्थ ॥ प्रल
 ये समये माहा. समुद्रलेपनि मर्यादा छाडि दिन्छ. साधु हरु त के है पनि छाड्दै न त सूर्य साधु ठुलो ॥ ॥ मेरु
 श्रलतिकल्याते मर्यादं सागर स्पवा ॥ प्रतिपन्न महासत्त्वानवलंति कदाचन ॥ अर्थ ॥ कल्यातमा सुमेरुप
 नि वंचलुन्छ. समुद्रपनि वंचलुन्छ. महापुरुष मात्र के है पनि वंचलुछैन ॥ ॥ विद्यते स्त्रीषु वपलविधं
 तेव ह्येते तपः ॥ पारुष्यं विद्यते ती वेदया साधुषु विद्यते ॥ अर्थ ॥ स्त्रीस्ति छेउ वंचलुन्छ. ब्रह्मणा छेउ तप
 स्याहुन्छ. ती वा छेउ छिन्त्या इहुन्छ. साधु छेउ दया हुन्छ ॥ ॥ साधुसन्मानमात्रेण भवन्ती देहविक्रियाः ॥
 उपकारशतेनापि दुर्जनः केन गृह्यते ॥ अर्थ ॥ साधु जन छेउ हात जोर्नि मात्र. आफुराशीरमा ग्यापनि

राम
 २५

दिच्छं. दुर्जनलाइ शय उपकार ग्यापनि आफु हुदै न ॥ ॥ बुधबोध्यानिशास्त्राणि नाबुधः शास्त्रबोधयेत्
 प्रत्यक्षे च कृते दीपे वक्षुही तो न पश्यति ॥ अर्थ ॥ ज्ञानिक न शास्त्रले बुझाउनु हुन्छ. मूर्खला इहुदै नः
 कसो भन्या. प्रत्यक्षे दियोवाल्या पनि अंधो देखै न ॥ ॥ तारी कलफलाकारादृश्यं ते केपि सज्जनाः ॥ अन्ये
 पिवदराकारा वहिरेव मनारमा ॥ अर्थ ॥ सज्जन हरु बलजस्ता. बाहिर साह्रो भित्र कोमल. दुर्जन
 हरु वयर जस्ता. बाहिर कोमल भीत्र साह्रो ॥ ॥ चंदनं शीतलं चंद्रचंदनेन तु चंद्रमा ॥ चंद्रचंदनयोर्मध्ये
 धुसंपर्कं शीतलं ॥ अर्थ ॥ श्रीखण्डी शीतल. चंद्रमा शीतल. इदुवै वै हि साधु संग वक्षु शीतल ॥ ॥ अधमाध
 नमिच्छन्ती प्रिति मिच्छन्ती मध्यमा ॥ उत्तमा नमिच्छन्ती शान्तिमिच्छन्ति साधवः ॥ अर्थ ॥ अधम मनुष्य
 तको इक्षा गर्छ. मध्यम मनुष्य प्रितिको इक्षा गर्छ. उत्तम मनुष्य मानको इक्षा गर्छ. साधु हरु शान्तिको इक्षा

गर्हं॥ ॥मक्षिकाव्रणमिच्छंतिधनमिच्छंतिपार्ष्णिवाः॥नीचाकलहमिच्छंतिशांतिमिच्छंतिसाधकाः॥१५॥अर्थः॥
 जिंगाघावकोइक्षागर्हं.राजाधनकोइक्षागर्हं.नीचाकलहगर्हंइक्षागर्हं.साधुशांतिइक्षागर्हं॥ ॥इत
 राश्वार्थमिच्छंतिरूपमिच्छंतिदारिका॥जातयःकुलमिच्छंतिस्वर्गमिच्छंतितापसा॥१६॥अर्थः॥अरुमनुष्यह
 रुधनकोइक्षागर्हं.स्वानिहरूपकोइक्षागर्हं.ज्ञानिहरकुलकोइक्षागर्हं.तपस्विहरस्वर्गकोइक्षाग
 र्हं॥ ॥अतिक्लेशेनयद्वयंअतिलोभेनयत्सुखं॥परपीडावयावृत्तिनैवसाधुषुविद्यते॥१७॥अर्थः॥अति
 दुःखगरिधनतुल्याउत्तु.अतिलोभगरिसुखगर्नु.अर्कालाइपीडादितु.साधुक्षेउहुदैत॥ ॥नराक्यंनाल
 भेत्प्राज्ञश्चकार्यंनैवकारयेत्॥स्वल्पकार्यंनकुर्याच्चनिःफलंनैवसेवयेत्॥१८॥अर्थः॥ज्ञानिहरस्याफले राम
 नसकाकोकामगर्देनं.मानुकामपनिगर्देनं.निःफलकामपनिगर्देनं॥ ॥शैलेशैलेनमानिकोमो २६

क्तिकेतगजेगजे॥साधवोतहिसर्वत्रयंदनेनवनैवने॥१९॥अर्थः॥सर्वैपर्वतमामनिहुदैत.सर्वैहाति
 छेउगजमीतिहुदैत.साधुपनिसर्वत्रहुदैत.श्रीखंडपनिसर्ववनमाहुदैत॥ ॥परकार्येषुयुक्तात्मास्वः
 कार्यंक्षिप्रसाधयेत्॥सुहृत्कार्येषुनिवृत्तिराजकार्येषुविक्रमः॥२०॥अर्थः॥अर्काकाजमाजुक्तिगर्नु.आ
 पुकाजवाडैगर्नु.मित्रकोकाजतनमनलेगर्नु.राजाकाकाजमाविक्रमगर्नु॥ ॥जललेखेवनीयानांयत्
 कृतंतन्नदृश्यते॥अवलंवापिसाधुनांशिलालेखेवतिष्ठति॥२१॥अर्थः॥नीचालेगयाकोकाम.पानिमाले
 ष्याजसो.अधिर.साधुलेगयाकोकामदुंगामालेष्वाजसोअटल्॥ ॥महतामापदसंतिमहमेवसंप
 दः॥इतरेषुमनुष्येषुनापदो नैवसंपदः॥२२॥अर्थः॥वडालाइयापदपनिपर्ह.अैस्वर्यपनिहुन्व.अरुम
 नुर्ष्यलाई.आपदपनिहुदैत.अैस्वर्यपनिहुदैत॥ ॥शंभुसुष्यतिवार्केनवस्त्रशेषेनवंदमा॥विस्तुस्म

रणमात्रेण महता करसंपुटे ॥ २३ ॥ अर्थ ॥ अर्कपत्रले माहादेवसंतोषहुन्छं वस्त्रले चंद्रमासंतोषहुन्छं
 स्मरणगया विलुप्तसंतोषहुन्छं वडा मनुष्य हात जोयासंतोषहुन्छं ॥ ॥ लेखकः पाठकश्चैव येवान्येना
 स्त्रियंतकाः ॥ सर्वे व्योशनिनो मूढा कया वंतश्च पंडितः ॥ २४ ॥ अर्थ ॥ लेखन्या पाठगर्त्या शास्त्रपट्या व्यशति
 मुषहुन् जो इत्थरको भावना गर्त्या पंडितहुन् ॥ ॥ वोहत्य मस्त्रवानि ज्यं राजसेवा तपोधनं ॥ धीराश्च त्वार
 कुर्वंतिकातरा कृषिवाहकाः ॥ २५ ॥ अर्थ ॥ व्यापार घोडा व्यापार राजाको सेवा तपस्या ज्ञानि पुरुष गर्छन्
 कातर पुरुष कमाई गर्छन् ॥ ॥ व्रजेद्धनार्थि वानि ज्यं विद्यार्थि ववहुश्रुतां ॥ रितुकाल मत्पार्थि मानार्थी नृपः
 ति व्रजेत् ॥ २६ ॥ अर्थ ॥ धन तुल्यान्याले व्यापार गर्नु विद्यापट्याले धैरै रै शास्त्र हेर्नु छोरा काइक्षा हुन्याले राम
 अतुकाल मा भोग गर्नु मानको इक्षा गर्त्याले राजाको सेवा गर्नु ॥ ॥ मूर्खे पद्मदत्ताकारं वाचा वंद २७

नशीतले ॥ हृदयं कतुं सेयुक्तं विविधं धूर्तलक्षणं ॥ २८ ॥ अर्थ ॥ कमलका फुल जस्तो मुख श्रीखण्ड जस्तो व
 वन हृदय मा भन्या कतनु इच्छा कालक्षण हुन् ॥ ॥ दुर्जनः प्रियवादि वनैव विश्वास कारयेत् ॥ म
 धुश्च वंति जीका ये हृदिहाला हलं विषं ॥ २९ ॥ अर्थ ॥ दुर्जनसंग विश्वास न गर्नु कान भन्या जिधार्म
 अमृतपेट मा विष हुन्छ ॥ ॥ घलः सर्षपः मात्राणि परछिद्राणि पश्यति ॥ आत्माणो विल्व मात्राणि पः
 श्यन्नापि न पश्यति ॥ ३० ॥ अर्थ ॥ दुर्जन हरु अर्कीको दोष राया प्रमान भयापनि देषु छं आफु दे
 षवेल प्रमान भयापनि देषु तेन ॥ ॥ दर्शनीयाश्च यमूर्खो धनवन्तश्च निर्गुणाः ॥ दूरस्था पियदश्यं
 ते किं शुका इव पुष्पिताः ॥ ३१ ॥ अर्थ ॥ धन भयापनि मूर्ख निर्गुणि कोशो भाकस्तो भन्या पलासको
 फुल फुल्या जस्तो ॥ मूर्खोपि परिहर्तव्यो प्रत्यक्षो द्विपदः पशु ॥ भिद्यते वाक्यशाल्येन अदृष्टं कंठकोः

यथा॥३॥ अर्थ॥ सूर्यकनकाडिदिनु कानभन्या दुइपुटाको प्रशहो वनभन्यावानजस्तो गोडा
 माविन्याकाकाकाजै किनुनहुन्या॥ ॥सर्पः कुरः खलकुरसर्पात्कुरतरः खलः॥ मत्रौषधीवशः सः
 र्पः खलः केनोपसाम्यति॥३॥ अर्थ॥ सूर्यवाहिसर्पनिको कानभन्या सर्पतामंत्रलेवशहुन्छ सूर्य
 ताकेहिलेपनिबुझ्दैन॥ ॥हस्तिहस्तसहस्राणि शतहस्तेनवाजिनः॥ शृंगिनोदशहस्तेनदेशतागेन
 दुर्जनः॥३॥ अर्थ॥ हातिदेखिहजारहातटाठानहुनु घोडादेखिशयहातटाठारहुनु सिंगालादे
 खिदशहातटाठारहुनु दुर्जनदेखिदेशकाउनुपर्छ॥ ॥हस्तिनोकुशहस्तेनः कविहस्तेनवाजिनः॥ शृं
 गीलगुडहस्तेनखड्गहस्तेनदुर्जनात्॥३॥ अर्थ॥ हातिलाइअंकुशदेघाउनु घोशलाइकोरादेघाउ
 नु सिंगालालाइलहूरोदेघाउनु दुर्जनलाईखड्गदेघाउनुपर्छ॥ ॥दुर्जनपरिहर्तव्योशास्त्रेनालं

रम
 २८

सुतोयदि॥ मणिनाभूषितः सर्पकिमसौ नभयंकरः॥३॥ अर्थ॥ शास्त्रपद्माकोभयापनिदुर्जनको
 पाशनगर्नु मणिभूषापनि सर्पउरलाग्दैहुन्छ॥ ॥पात्रपात्रविशेषेणधेनुपन्नगयोयथा॥ तृनाणि
 श्रवतेक्षीरंक्षीराणि श्रवतेविषं॥३॥ अर्थ॥ पात्रकुपात्रकोविवार गाइजैरसापजै घासदिकनगाईदु
 ददिन्छ दुददिकनसर्पविषदिन्छ॥ ॥शुद्धशत्रुमितिज्ञात्वानोपेक्षतकदावनः॥ कालेदुर्जनमाया
 तितृणस्योवह्निवीजवत्॥३॥ अर्थ॥ शत्रुसानुद्धभनिस्यनादरनगर्नु ओसरपारिनाशगर्छ जस्तैघ
 समलमाघोरैआगालेपनिपौल्छ॥ ॥षष्टिकेकरकेदोषाअशीतिमधुपिंगले॥ शतंकानेवषोडे
 वकुञ्जस्यानंनविद्यते॥३॥ अर्थ॥ डेराछेउसाठिदोषछं केलाआषाढमाअशीदोषछं कानाघोरंडाछेउ
 शयदोषछं कुञ्जाछेउअननदोषछं॥ ॥स्यानकूटेद्रावारेमेवहृदपरित्यजेत्॥ विस्वासमयकार्यंवि

नाशमुपगच्छति॥२॥ अर्थ॥ गाउ कोषेडिक पटि कोसं ग्रह नगर्ने विस्वासगया नाशगच्छी॥ ॥ मृदुं नैव
 मृदुं हंति मृदुना हंति दाहणं॥ नासाध्यं मृदुना किं विन्नस्मान्नीक्षत राशुदुः॥३॥ अर्थ॥ जो कमलोच्छसोः
 सा हो को नाशगच्छी कमला लेन सक्का को काम कैहि छैन॥ ॥ वने प्रज्वालितो वह्नि दहन्मूलानिरक्षती
 समूलमूलमूलयति दापो घासु दुशीतलं॥४॥ अर्थ॥ वनमा आगो लाग्या पकि हष को जरो तरहन्छः
 पाणि लेत जरे सुखा उषे लिलै जान्छ तस्य कनला देखि डराउनु॥ ॥ स्थूलरोमा वलिवर्दः कन्या ववदूः
 भाषिनी॥ ॥ रुषा निवक्षत्राणि दूरतः परिवर्जयेत्॥५॥ अर्थ॥ ठुलारो भया को गोह कुया उडी खास्ति की
 रो लाग्या सेत सति टाढे देखि छोडनु॥ ॥ रहस्य मेद पै मून्यं परदोषानुकीर्तनम्॥ कलह प्रकृतिं वैवदूर
 तः परिवर्जयेत्॥६॥ अर्थ॥ गुप्त कुग प्रगट गन्या रिसाहा सत्ता कत टाढे धपाउनु॥ ॥ अश्वयानं गजोः

राम
 २८

न्नत्रोगावश्चैव प्रसृतिकाः॥ तथा अन्तपुरोदाशी दूरतः परिवर्जयेत्॥७॥ अर्थ॥ घोरा को रथ वौहाया को हा
 ति वेषा खास्ति सति टाढे देखि छोडनु॥ दुर्जनं वसदा मित्रं परस्वामिरतास्त्रियः॥ गो जीर्णं वस्त्र जीर्णं वदू
 रतः परिवर्जयेत्॥८॥ अर्थ॥ दुर्जन मित्र पर पुषे शित घेलन्या खास्ति बुढी गाई फाद्या कालुगा सति वा
 डे छोडनु॥ ॥ नविस्वस्यद मित्रस्य मित्रस्यापि नविस्वस्येत्॥ कदाचित्कूपितो मित्र सर्वगुह्यं प्रकाशयेत्॥
 ॥९॥ अर्थ॥ शत्रु शित विस्वास नगर्ने मित्र शित पनि विस्वास नगर्ने कदाचित् मित्र रिसाया प्रकाश गर्तो
 ॥ ॥ नविस्वासेद विस्वासे विस्वासे नैव विस्वसेत्॥ विस्वासाद्द्वयमुत्पन्नं मूलादपि निरुतति॥१०॥ अर्थ॥
 अविस्वासि छेउ विस्वास नगर्ने कयान भन्या विस्वास गन्या पकि भय उत्पन्न हुन्छ॥ ॥ नदीनां वनखीनो
 वष्टं गीनो गच्छ पाणिनो॥ विस्वासे नैव कर्तव्यं श्रीपुराजकुलेषु वा॥११॥ अर्थ॥ नदी शीत नवाला सित सि

गालासित. तरवारकाढिहिडन्याशित. स्वात्तिसित. राजासितविस्वासनगर्नु॥ ॥ नदीतिरेषुयोदभाया
 वनारीतिराश्रया॥ समंतराहितो राजानभवन्ती विरायुषः॥ ॥ अर्थ॥ नदीकातिरकोरक्ष. आधारनभया
 कीस्वात्ति. मंत्रिनभयाको राजा. धेरैवावुदेनन॥ ॥ यदिछेकास्वतंप्रितिविनितवनकारयेत्॥ द्यूतमर्थ
 प्रयोगंवपरोक्षदारदर्शनार्त्त॥ ॥ अर्थ॥ धेरैसम्मप्रितिरहोसभन्याले. तिनथोकनगर्नु. जुवानखेल
 नु. दामनलाउनु. एकानस्वात्तिसितनवल्लु॥ ॥ नगछेदुष्टविस्वासनकुर्याकलविग्रहं॥ आत्मणोपितथा
 कोधंमित्रंवैरीनकारयेत्॥ ॥ अर्थ॥ दुष्टसंगविस्वासनगर्नु. कललेजगानगर्नु. रिसाहानहुनु. मित्रसं
 गवेयाइनगर्नु॥ ॥ कुनयोमंत्रिराजानोविषंवदृषलिपति॥ प्रवर्जितंवतंधुष्टनसेवतिसदावुधैः॥ ॥ अर्थ॥
 अर्थ॥ अन्याइमंत्रिको राजा. वेश्याकोपोइवामन्. वतभंगसंत्यासि. एतिकोसेवागर्नुछैन॥ ॥ कुमंत्रोनास्ति

राम
 ३०

विस्वासं कूभार्यायां कुतोरति॥ कुराज्यनास्तिनिर्वृत्तिः कुदेशीनास्तिजीवितं॥ ॥ अर्थ॥ कुमंत्रीछेउविस्वासहु
 दैन. कुस्वात्तिसितरतिहुदैन. कुराज्यमानिहृत्तिहुदैन. कुदेशमावावुनुछैन॥ ॥ नास्ति सत्यं सदावोरेनाशो
 वंदृषलीपतौ॥ मद्यपशुहृदं नास्ति दूतकारेवयं नहि॥ ॥ अर्थ॥ चोरछेउसत्यहुदैन. वेश्याकावाभनछेउशु
 विहुदैनमनुवाला लेइछराष्टतेन॥ ॥ दोविषविषमग्निंवदंपत्योगुरुशिष्ययो॥ अन्तरैनेवगंतव्यं हरस्य
 वृषभस्यवा॥ ॥ अर्थ॥ दुश्वालाका. अग्निका. सिपुरुषका. गुरुशिष्यका. महादेवका. वसाहाका मा
 रुवाटनहिडनु॥ ॥ लोकयात्राभयलज्जादाक्षिण्यत्यागशीलता॥ पंचयवनविद्यंतेन कुर्यातवसंगति
 ॥ ॥ अर्थ॥ लोकयात्रा. भयलज्जा. तपस्या. त्याग. एतितभयाकादेशमानवल्लु॥ ॥ नाजनेंभुक्ततांया
 तिनवैकल्पवहूतं॥ ननारीस्थिरबुद्धिस्यान्नमूर्खो संस्कृतं वयं॥ ॥ अर्थ॥ गाजलसेतोहुदैनशा

स्वज्ञान्याकपटिहुदैत. स्वास्तिके उस्थिरवुद्धिहुदैत. मूर्खदे उविनयहुदैत ॥ अणशेषो गतिशेष
 व्याधिशेषस्तथैवव ॥ पुनर्वर्जयते तस्मान्नस्माच्छेषेन कारयेत् ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ रिणकोशेष. अग्निकोश
 ष. रोगकोशेष. राघुदेन. फेरिवटिआउछ ॥ उद्देगकलहकडूघृतमद्यपरस्त्रियः ॥ निद्रामेथुनः
 मालस्यंसेवतेतेहि वर्ज्यते ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ फिक्ककलहकनाउनु. मद्यपान. परस्त्रि. निद्रा. मेथुन. अल
 सि. जतिवढायोउतिवढछ ॥ परदारपरस्वंपरवादंपरस्त्रियः ॥ परिहासंगुरुस्थानेयत्नत. परि
 वर्जयेत् ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ परस्त्रिपरधन. अर्काकोबुझी. गुरुदेउहास्य. एतिछोडनु ॥ परोक्षकार्यदे
 तारेप्रत्यक्षेप्रियवादितं ॥ वर्जयन्नादशमित्रंविषकुंभपयोमुखं ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ कंठापरिविगारकुरं राम
 गन्या. स्वास्तिसहाउन्या. एस्तामित्रछाडनु. योकत्तौभन्या. विषकाद्यैला माथिदुदहाल्याजस्तौ ॥ ३१

कूदेशवकूवनिंवकुभार्याकुनदितया ॥ कूडव्येवकूभोज्यवर्जयत्यंडितः सदा ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ कूदेशकूवनि काम
 कूवनित्रीस्वास्ति. कूनदी. कूडव्य. कूअन्न. एतिज्ञानिलेछाडीहालनु ॥ उर्वसीपदिनूपणरंभायदितिलोत्तमाः ॥ गो
 पालिमेनकाश्चवर्जनीयापरस्त्रियः ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ उर्वशीरंभातिलोत्तमा. गोपालिमेनका. अप्सराजस्तिरामरिभ
 यापनिपरस्त्रिछाडनु ॥ भक्ताभक्तसमंपश्ये कार्यकार्येवनुल्यता ॥ सदाकार्येषुसंदेहाभेतव्यं सर्वदाबुधैः ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥ योभक्तयोअभक्त. यो काम. यो न काम. भनिनज्ञान्या. सदाकाजमासंदेहमान्य. एस्ताकनशानिंसद
 छाडनु ॥ भेतव्यमकुलीनातां राजा परोपजीविनो ॥ भेतव्यं ज्ञानशत्रुनोकृत्वा पूर्वोपकारिणो ॥ ~~पञ्चा~~ अर्थ ॥
 अकुलिदेखिपनिडराउनुपर्छ. राजादेखिपनिडराउनुपर्छ. ज्ञानिशत्रुदेखिपनिडराउनुपर्छ. अघिशत्रुभा
 याकादेखिपातेडराउनुपर्छ ॥ पादपानांभयंवातपद्मानांशिशिरेभयं ॥ पर्वतानांभयं वज्रो जंतूनांदिप

दो भयं ॥ ६१ ॥ अर्थ ॥ रुषकन वायु को भयछ. कमल कन नुसार की भयछ. घर्वत कन वज्र की भयछ. जंतू कन
 मनुष्य की भयछ ॥ ॥ माता यदि विषे दद्यात् पिता विक्रयते सुतः ॥ राजा करौ तु वा न्यायों को निजा ता भविष्यति
 ॥ ६२ ॥ अर्थ ॥ आमा ले विष दिदा. बाबु ले वे वहु भंदा. राजा ले अन्याय गर्दा. कसै ले रक्षा गर्न शकै नं ॥ ॥ यत्र राजा स्वयं
 वीर सभं त्री सपुरोहितः ॥ तत्राहं किं करिष्यामि यतोरक्षा ततो भयं ॥ ६३ ॥ अर्थ ॥ राजा आफै वीर भया को देवा. मंत्री पति वी
 र. पुरोहित पति वीर. सस्ता देश मा क्या लाग्य. जां हार रक्षा तां हो भय ॥ ॥ विधाता लिखिताय स्पलिला टेक्षर मालि
 का ॥ देवोपिन हि सक्तीति स लिख्ये लिखिते पुनः ॥ ६४ ॥ अर्थ ॥ विधाता ले लेष्या को अक्षर. ललाट को. देवता ले पति मे दू
 न शकै नं ॥ ॥ कर्मणो हि प्रधानेन बुद्धिना किं प्रयोजनं ॥ पाषाणस्य कुतो बुद्धिस्तदेतो भविष्यति ॥ ६५ ॥ अर्थ ॥ कर्म
 हु लो हो बुद्धि हु लो होइन. क्या न भन्या. दुंगा को क्या बुद्धिछ. ते सलाइ देवता भनि मान्दछं. तसर्थ. कर्म हु लो हो ॥

कर्मण्यपि प्रधाना निशानि कृष्टि शुभग्रहे ॥ वसिष्ठ दत्त लगे पि जान की दुख भागिनी ॥ ६६ ॥ अर्थ ॥ कर्म मा लेष्या को अ
 वश्य हुन्छ. वसिष्ठ अघिले लग्न दियार पति. शीता कन दुःख पन्या ॥ ॥ सानुकुले भवेत्तस्य दोषोपि गुण संहति ॥ गुणोः
 पि दोषतां याति वक्तुं ते विधातरि ॥ ६७ ॥ अर्थ ॥ अनुकुल वे सहदा. दोष पति गुण हुन्छ. विधाता वक्तुं दाता गुण प
 नि दोष हुन्छ ॥ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञप्रेक्षमानः स्वकर्मणि ॥ प्रार्थे राहि मनुष्याणां बुद्धि कर्मानुसारिणी ॥ ६८ ॥
 अर्थ ॥ जानि भया पति क्या लाग्य. कर्मानुसार की बुद्धि वल्छे ॥ ॥ हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणं ॥ श्रुतं व
 भूषणं कर्णं भूषणं किं प्रयोजनं ॥ ६९ ॥ अर्थ ॥ हात को गहना दान. कंठ को गहना सत्य. कान को गहना धर्मी का
 था सुनु. अरु गहना को क्या प्रयोजन ॥ ॥ वरिव भूषणं स्त्रीणां दुमानां पुष्य भूषणं ॥ स्वदत्ति भूषणं पुंसोपतिनां भू
 षणं कृपा ॥ ७० ॥ अर्थ ॥ स्त्रालि को गहना सुवरिव. रुष को गहना फुल. पुरुष की गहना स्वदत्ति. स्वामि को गहना कृपा

नक्षत्रभूषणं च दनारीणां भूषणः पतिः ॥ पृथिविभूषणं राजाशीलं सर्वत्र भूषणं ॥ २२ ॥ अर्थः ॥ ताराको गहनावद्र
 माः स्वात्तिको गतास्वामी पृथ्वीको गहनाराजाः सर्वे को गहशीलः ॥ महतापरिभवश्रेष्ठं तनीवान्मा मुत्त
 मं ॥ कं सारीयादघातेन कालीयेवमभूषणं ॥ २३ ॥ अर्थः ॥ दुलादे उअपमानभयापतिनिकोः नीवालेम
 नगया कौनतिकोः कसोभन्याः श्रीकृष्णकापाउलेः कालीमयनगदीः कालीनागलाइगहनाकोशो
 भाभयो ॥ ॥ शुविभूमिगतंतोयं शुविनारीपतिवता ॥ शुविः क्षेमाकरो राजा संतोषो ब्राह्मणः शुविः ॥ २४ ॥ अर्थः
 पतिभयाको भूमिशुविः पतिवतास्वात्तिशुविः क्षमावंतराजाशुविः संतोषो ब्राह्मणशुविः ॥ ॥ शुविभूमिगः
 तंतोयं यत्र लेपो न विद्यते ॥ तेषां स्थाने परित्यज्य अन्यस्थाने शुविशुविः ॥ २५ ॥ अर्थः ॥ लिप्या कौनभयापतिपति
 भयाको भूमिशुविः परदेशमापतिभयाको भूमिपतिवित्तः ॥ भस्मना शुच्यते कांशं ता मम स्नेन शुच्येः

राम

३३

ति ॥ राजसाशुच्येतेनारीनदीवेगेन मुद्राति ॥ २६ ॥ अर्थः ॥ पराणिले कांशो मुद्रदुन्दः तावो अमिलाले मुद्रदुन्द
 राजस्वलाभे स्वात्तिशुच्यदुन्दे ॥ ॥ पितुरंतः पुरंदद्यामातुर्दद्यात्तमानसः ॥ गोपुत्रात्मसमेदद्यात्स्वयमेव कर्तुं
 वुजेत ॥ २७ ॥ अर्थः ॥ बाबुले अन्नपुरदिन्दः आमा ले मनसादिदिन्दः गाइले आपुरसमदिन्दः आफुले क
 माइमापस्यु ॥ ॥ कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणी गमनेन च ॥ वेदाक्षरवितारेण शरदो नरकं वुजेत ॥ २८ ॥ अ
 र्थः ॥ कैलीगाइको दुदघान्याः ब्राह्मणी गमनगन्याः वेदको विवारगन्याः शूदनर्कजान्द ॥ ॥ शूदीरुस्तेन यो
 भुक्ते मासमेकं निरंतरं ॥ जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः स्वानश्च जायते ॥ २९ ॥ अर्थः ॥ बाभनले शूदीका हातवा
 ट १ मैराषायाः जीउ छं ज्वाल् शूद्रहोला मया पद्धि कुरहुन्द ॥ ॥ सनहीना तु या नारी घृतहीनं तु भोजनं
 बद्धहीनमलंकारं विद्याहीनं द्विजोत्तम ॥ ३० ॥ अर्थः ॥ दुदतहुन्या स्वात्तिः घृतनभयाको भोजनः फाद्याकालु

गा. विद्यानपह्लाको ब्राह्मण. सो भाहुदै न॥ ॥ शोभते शालिले पक्षं शोषते द्विषतो विजः ॥ शोभते तपसा यु-
 को वशां सरस्य शोभते ॥ १८॥ अर्थ ॥ जलमा कमलको शोभा हुन्छ. शान्ति तपस्याले शोभा हुन्छ. सरस्य बाले
 शोभा हुन्छ ॥ ॥ यही सब वं विद्याशां मूर्खानां कलहो सब ॥ पुरुषो सब वं नारीणां गच्छां न वदतां सब ॥
 ॥ अर्थ ॥ ब्राह्मणको उछाहा यज्ञ गर्नु. मूर्खको उछाहा कलह गर्नु. स्त्रान्ति को उछाहा वसम्. गाइ को उछा-
 हा कमलो छाम् ॥ ॥ अग्नि होत्र फले वेदशील वृत्ति फलं श्रुतं ॥ रति पुत्र फला नारी दत्तं श्रुतं फलं धनं ॥
 ॥ अर्थ ॥ वेदको फल अग्नि होत्र हुनु. पुराण सुन्याको फल. शील वल हुनु. धनको फल दिनु घानु ॥ ॥
 अग्नि दहति तापेण सूर्य दहति रस्मिभिः ॥ राजा दहति दंडेन तपसा ब्राह्मणो दहेत् ॥ १९॥ अर्थ ॥ आसक्त
 रापले पोछ. सूर्यका कीरणीले पोल्छ. राजा दंडले पोल्छ. बाभन तपस्याले पोल्छ ॥ ॥ सत्तमा के म-

तं मांसं करेन मथितं दधि ॥ दंतधावन तर्जन्या तुल्य गो मांस लक्षणं ॥ २०॥ अर्थ ॥ नालुको टुप्पो. हातले मथ्य
 को दहि. तर्जनीले दात घोटनु. योगो मांस तुल्य छ ॥ ॥ नहन्मानमति दद्यात् हन्यमानो न ददाति ॥
 त्रयंशका परित्यज्य भक्षं मांसं जुधिष्ठिरः ॥ २१॥ अर्थ ॥ आफुले काटनु छैन. वचन दिनु छैन. मायाको
 हेनु छैन. एति गरिमा सुषायाको पाप छैन ॥ ॥ न मांस भक्षणो दोषो न मद्यनव मैथुने ॥ अहनिरेव भर्तु-
 नां निवृत्तिस्तु महा फलं ॥ २२॥ अर्थ ॥ मासुषायाको. मद्यपान गत्याको. मैथुन गत्याको पाप ना छैन. परं
 नुको आबडो पुण्य छ ॥ ॥ वतुः सागर पर्यंतो यो दद्यात् पृथिवी मिमांसा ॥ न पादे अपि यो मांसं तुल्य मेतद्दि-
 वुधाः ॥ २३॥ अर्थ ॥ यो मासुषादेन. समुद्रान्त पृथिवी दात गत्याको पुण्य पाउछ ॥ अग्निरापस्त्रियो भूतम
 पराजकुलानिव ॥ नित्यमेवोपवासैः सद्यश्चाशं कराणिषद् ॥ २४॥ अर्थ ॥ आगो पाणि. स्वादि-

मन्त्रे गानाः इतले सदा उपधार्य रिषाण गच्छे ॥ ॥ शुष्क मो संस्त्रि गोष्ट आवाली के तहणी ॥
 भाते मंगु ते निडा सद्यः प्राण हरा निध ॥ ॥ अर्थ ॥ सुका को मासु बुद्धि स्वास्त्रि विद्वान को चा मन्त्र
 दहि विहान को मंगु नर निडा एतिथो कले वाडे प्राण हर्छे ॥ ॥ सद्य मो संघ ते सद्यवाला विहीर भेद
 ना ॥ उच्छाद के तह या सद्य प्राण के राशि मट ॥ ॥ अर्थ ॥ आलो मासु सा निधुं तहणी स्वास्त्रि दुर्ध
 त हर्ष को छाया ना तो पाशि एतिथो कले वाडे प्राण व का उच्छ ॥ ॥ अत्रादष्ट गुण पिष्ट पिष्टादष्ट गु
 णं प्रयः ॥ पय सोष्ट गुण मास मासादष्ट गुणं घृत ॥ ॥ अर्थ ॥ अन्न वाहि गुण रोटि माह रोटि वाहि गु
 ण वटी दुद माह दुद वाहि गुण वटी मास माह मासु वाहि गुण वटी घृत माह ॥ ॥ पंच शिष्ट विनम
 निस्त जालु वस्तु यो नर ॥ अग्नि मा निव का मो व गुरु हेषि मथे ववा ॥ ॥ अर्थ ॥ एति पां व जना वाडे नाश